BUDAY Kálmán

[jelige: Inter duos litigantes...]

Báthory István erdélyi fejedelemségének müvelődéstörténeti korképe a törvényekben.

/Pályamunka./ 2. köt.

Szeged, 1927/28.

Diss. A 299

Báthory István erdélyi fejedelemségének

müvelődéstörténeti korképe a törvényekben.

II.

Jelige:

"Inter duos litigantes....."

V.

Alkotmány és törvényhozás.

Az alkotmány az államhatalom megoszlása fejedelem és a nép között. Mint látjuk tehát az alkotmány meghatározásában két tényező szerepel: az uralkodó és a nép. Mielőtt azt akarnók megállapítani, hogy milyen ennek e két tényezőnek egymáshoz való viszonya a kormányzásban, meg kell ismernünk jogaikat külön-külön, hogy azután ennek alapján állapithassuk meg egymáshoz való viszonyukat.

A fejedelem jogkörét már az előbbiekben megismertük. Most tehát a népnek az államkormányzásban való részvételének módozatait, jogait és ezek korlátait kell megismernünk.

Ha a XVI.század mü-velődesének ismertetése közben a népnek az államkormányzásban való részvételéről beszélünk, nép alatt nem az ország egész lakósságát, hanem ennek csak a kiváltságos rétegeit értjük., melynek legfontosabb joga épen az

államügyeinek intézésében való részvétel és az ország gyülésen való képviseltetés joga volt. A kiváltságos osztály az urak, főnemesek, székelyek, szászok, nemesek és a magyarországi urak voltak. Törvényhozói jogaikat az országgyülésen érvényesíthettek. Az országgyülésnek ebben az időben kétféle formája van: generális és partiális. Mindkettőn képviseltették magukat az összes kiváltságos nemzetek és rendek. Mégis különböző a kettőnek a hatásköre. A generális országgyülés mindenügyben egyránt illetékes, míg a partiális országgyülés több ízben jelenti ki, hogy ő ez ügyben (mint például a connumerátio katona-állitás stb. kérdésében) nem illetékes. Ezért kéri a fejedelmet, hogy hagyja az előterjesztett tárgyat a következő országgyülésre.

Az országgyülést a fejedelem hivja össze az általa kijelölt helyre és időre. Meghivja a megyéket, a székely és szász székeket. A főurak és főnemesek közül személy szerint is meghivhatja azt, akit akar. Ennek a fejedelmi jognak igen nagy a jelentősége, mert ezáltal biztosithatja szá-

mára az országgyülés többségét. E meghivónak engedelmeskedni kellett, mint azt az országgyülési határozatok többszőr megemlítik látva, hogy a császárpárti főurak egyrésze a személyre szóló meghivás ellenére is, minden ok nélkül távolmaradt. Kérik a fejedelmet, hogy ezeket büntesse meg a következő alkalommal a meghivóban feltüntetett súlyos büntetéssel. Az erre vohatkozó utasitásokat több izben ismétlik meg az országgyülés, kegyelmet adva azoknak, akik akkor nem voltak jelen, s a jövőben a törvény szigorú végrehajtását kéri. Igy például 1571. évi november havi országgyülés 11. törvénycikke. /173./ Báthory is panaszkodik emiatt a császárnak 1571. évi december hó 14.-én kelt levelében és kéri, hogy utasitsa hivait, kik közül például Telegdi Mihály, Csáky Pál minden elfogadható ok nélkül maradtak távol, Hogy a közjót tekintetbe véve jöjjenek el az országgyülésre. Azonban nemcsak az országgyülésen való megjelenés volt kötelező, hanem az is, hogy a meghivottak a kijelőlt időben pontosan megjelenjenek. Sokan nem teljesitették ezt a kötelességüket és megtörtént az is, hogy 3-4 nap mulva jelentek meg az országgyülésen, s ezzel

az országgyülés megkezdését hátráltatták és a pontosabbaknak hiábavaló költségeket okoztak. Ezt bizonyítja az 1572.évi május havi gyülés, mely úgy intézkedik, hogy aki nem jelenik meg a pontos időben az országgyülés helyén, úgy, hogy már másnap a tanácskozásokat meg lehessen kezdeni, 16 girát fizzesen, sőt ezt ők a vármegye-ispánok kezeihez szolgáltassák be.[174.] Ezzel szemben az országgyülésre választott követek költségeit az otthonmaradottak fedezték; akik a rájuk eső részt saját jószántukból nem akarták befizetni, azoktól a rájuk kirótt összeget az ispán dúlással is megvehette.[175.] Azok a főurak pedig, akiket a fejedelem, személyesen, privátim hivott meg a gyülésre, nem tartoztak a "gyülésre választott nemes urainknak a megye közibe fizetni, hanem forditsák azt az összeget is a saját költségeik fedezésére". Ugyanis a saját költségeiket magukknak kellett fedezniök.[176.]

Az egybegyült rendek tanácskozását a fejedelem által kinevezett elnök vezeti. A tárgyalások menetét a fejedelemi előterjesztés szabja meg, melyet a fejedelem által megbizott főurak,

tanácsosok terjesztenek, szóban vagy irásban az ország-
177./
gyülés elé. Ezen előterjesztésben a fejedelem beszámol azon eseményekről, melyek a múlt országgyülés eloszlása óta történtek és határozatokat kér azokban az ügyekben, melyekben azt szükségesnek tartja. Az országgyülés egyrészt tudomásúl veszi a jelentést, köszönetét fejezi ki azokért az intézkedésekért, melyeket a fejedelem időközben az ország jóléte érdekében tett. Kéri, hogy az országügyeire továbbra is gondot viseljen. Néha felhivja figyelmét azokra az ügyekre, melyeket a jelen körülmények között fontosnak tart. Igy például kéri, hogy viseljen gondot a végvárakra, védje meg az ellenségektől a hazát, stb. Kárhoztatja a haza ellenségeit. Azután kimondja a határozatokat azokban az ügyekben, melyekre nézve a fejedelem kikérte a véleményét. Bár nem köteles, mint azt néhány példából láthatjuk, az előterjesztéshez ragaszkodni és csak az ebben szerepelő dolgokról véleményt mondani, mégis elég ritkán fordul elő, hogy eltért ettől. Az azonban egyetlen egyszer sem fordul elő, hogy a fejedelem

akaratával ellenkező határozatot hozott volna.

Ha már most az országgyülésnek az ország-kormányzásban való részvételi jogát kivánjuk megismerni, kezdjük mindjárt az interregnummal, illetőleg a fejedelem elődjének halála esetére tett intézkedéseivel.

János Zsigmond utoljára 1568-ban intézkedett arra az esetre vonatkozólag, ha meghalna, vagy az országból távoznia kellene. /Ha például a lengyelek Sigmond Ágost halála után őt választották volna meg fejedelemnek. Ezt azonban nem érte meg; nagybátyja ugyanis túlélte őt./ Kinevezte négy hivét arra, hogy az ő halála esetén teljes hatalommal intézkedjenek az ország ügyeiben és gondoskodjanak testamentumának végrehajtásáról is. 178./ Az ország a kinevezést tudomásúl vette, az említett év szeptemberében tartott országgyülésen. De a fejedelem által választott testamentumos urak mellé minden nemzetből választott néhány főurat, akiknek az volt a kötelessége, hogy a négy főtestamentumos ur mellett

az országos ügyekben intézkedjenek és mintegy a tanácsot alkossák körülöttük. 179./ A testamentumos urak a fejedelem halála után átvették a hatalmat és legtöbb fejedelmi jogot gyakorolhatták. Az országgyülés ugyan elővigyázatosságból nem a maguk nevében, hanem a meghalt fejedelem nevében hivták össze, de ennek határozatait ők hagyták jóvá. Ugyancsak az országgyülés hagyta jóvá Báthory Kristóf helytartóvá való kinevezését, öccse legyel királlyá választatása idején, arra az időre, amíg a volt fejedelem az országa területén tartózkodik és választott melléje tanácsot, mely betegsége idején támogatta a kormányzásban. 180./ Kristófot ugyanazon jogkörrel ruházta fel, mint amelyeket öccse viselt, a testamentumos urakat viszont szintén ő bizta meg néhány fejedelemi jog gyakorlásával. Igy például rájuk bizta az ország pénzügyeinek a kezelését, stb.

Az interregnum alatt tartott áprilisi országgyülés meghatározta a temetés napját, a fejedelem-választó országgyülés idejét és

azt, hogy az egyes rendek hány személlyel képviseltessék magukat, megyénkint, illetve székenkint, és városonkint./ A szász városok értendők ezek alatt, melyek külön széket képviseltek./. -

Ugyancsak az országgyülés rendelt másfélezer főnyi sereget Tordára és ennek vezérét is ő nevezte ki. Érdekes, hogy ezért Báthory Kristófot kortársai helytartónak nevezték. A fejedelem-választó ∅ országgyülés megválasztotta 1571. május 24.-én Báthory Istvánt fejedelemmé. Az országgyülésnek a fejedelem választás a legfőbb joga. Érdekes, hogy a fejedelem-választó országgyülés partiális volt. Ennek az lehetett az oka, hogy az áprilisi országgyülés attól félt, hogy a generális országgyülés nagy zavarokkal fog járni. 181./ Beveszi az országgyülés a fejedelem alkotmányos esküjét. Az ország nevében a hűségesküt szintén az országgyülés teszi le a fejedelem kezébe. 182./ Ekkor, mint olvassuk, a fejedelem régi szokás szerint elhagyja az országgyülés termét és ezentúl nem vesz részt az országgyüléseken. ~~Üzen~~ Üzenetváltás utján érte-

keznek egymással a fejedelem és az országgyülés. Azután az országgyülés a pénzügyet a fejedelemre bizza. Ennek régi kezelőit, különösen Csáky Mihály korlátnokot, felelősségre vonja; a kisebbeknek meghagyja, hogy számoljanak el a fejedelemnek, Csákytól pedig azt kéri, hogy az ország által kiküldött uraknak számoljon el. Ez meg is igéri ezt. De életében nem teljesiti igéretét; ezért az országgyülés lefoglaltatja örökségét addig, míg a számadás meg nem történik. Ez az ügy látszólag a fejedelem akarata ellen történt, ki Miksa császár megbizásából rá akarta birni a rendeket, hogy ettől a követelésüktől álljanak el, mert Csáky a közvagyont Miksa érdekében használta fel, s erről az ország előtt számot nem adhat, nehogy a töröknek a fülébe jusson a dolog. Sőt Miksa azt is kéri a fejedelemtől, hogy járjon közbe, hogyha lehet, hogy a kisebb tisztviselőket is mentsék fel a számadás alól.[183.]/

Mindezek ellenére az országgyülés, mint az előbbiekben láttuk, még a kancellár örököseire is ki-

terjesztette a felelősséget. Ennek oka csak az lehet, hogy Báthory nem őszintén ~~vállalkozik~~ ellenezte ezt a követelést, hanem ő maga állott az ellenzék mögött, mint azt több izben megtette. /lásd Huszt ügyét!/.

Az országgyülés szavazta meg az adót. Az rendelte el a porták megszámolását, a connumeratiot, ha a kivetett adót a megfogyatkozott porták teljes egészében nem tudnák beszolgáltatni, vagy arról értesül, hogy az országban vannak olyan porták, vagy falvak, melyek nincsenek megadóztatva. 184./

Ugyancsak neki volt joga rendelkezni az ország kincsei felett, amit az előbbiekben már emlitett ezüst-ügy bizonyít. Az, hogy a fejedelem mentegetőzésére hódolatuk nyilvánitával válaszolnak, már a fejedelem és az országgyülés közötti jó viszony következménye annál is inkább, mert a törvénycikk utolsó soraiból az is kitünik, hogy a kezelt kincsekért felelős a fejedelem és az utódai az országgyülésnek. 185./

Ugyancsak az országgyülés szavazta meg a várak épitési költségeit.

A biráskodás tekintetében is széleskörü joga volt, amennyiben kinevezhette volna a birákat, ha nem bizta volna saját jószántából a fejedelemre;[186.] meghatározta a biráskodás terminusát, az egyes nemzetek oktávás törvénykezésének idejét; a biráskodási forumok egymásutániságát, stb... Elrendelhette például, hogy a székelyek között a székely nagy gyülést átugorva a perek a székely-székről egyenesen a fejedelmi táblára menjenek.[187.] Az országgyülés azt is megszabta, hogy kik részesülhetnek kegyelemben és kik nem. Igy például a felelők csak egy szeri égetők, mérgezők és orgazdák sohasem részesültek és nem is részesülhettek kegyelemben. Tehát gátat állithatott az országgyülés a fejedelem egyik legfontosabb jogának: a kegyelem-osztásnak elébe is.

Az országgyülés jogában állott az is, hogy a katonaállitást megszavazza, s

ez által ha nem is közvetlenűl, beleszólhatott a hadviselés dolgába is.

Igy tehát az országgyülésnek az állam kormányzásában igen tág tere volt. A fejedelemnél is megállapítottuk körűlbelűl ugyanezt. Ellentétesnek látszik e két megállapítás, pedig egyáltalán nem az. Hogy miért nem, azt az alábbiakban igyekszünk kimutatni:

Ha az ország alkotmányát akarjuk megismerni, az előbbi definició szerint, össze kell hasonlítanunk és össze kell egyeztetnünk az abban szerplő két tényező jogait.

A fejedelem jogainak alapja a választás. Az pedig az országgyüléstől függ, hogy kit ültet a fejedelmi székbe. Néha ezt a választást nem korlátozza az elődd utolsó kivánsága, mint ahogy ez Báthory István megválasztásánál történt; néha igen, mint ahogy ez Báthory Kristófnál megtörtént, kit egyenesen öccse kérésére választott meg az országgyülés fejedelemnek. Ezt a kivánságát a fejedelemnek, mint ahogy az a későbbi

idők történetéből is kitünik, rendesen teljesítette az országgyülés. A multán akarata is befolyásolta

Ugyancsak az országgyülés szabja meg azon eskű szövegét, melyet a trónra lépő fejedelemnek az ország előtt kell letennie. Ez az eskű a fejedelmi jog egyetelen határozott, biztos korlátja. Az eskű szövege nem volt a Báthory István megválasztása alkalmával terjedelmes. Nem tartalmazott sok kikötést. Csupán az állami élet folytonosságát biztositó részletek szerepeltek benne: hogy őrizze meg elődje rendelkezéseit, adományait, itéleteit, úgy, ahogy találta; az ország rendeit se háborgassa régi jogaiknak, kivált - ságaiknak gyakorlatában. Csak a véletlen szüleménye, hogy a székelyek ügyében az eskűnek ez a két részlete összeütközésbe jut egymással, mint azt már fennebb is láttuk. Ezen kivűl arra is meg kellet esküdnie a fejedelemnek, hogy a bevett vallások hiveit nem háborgatja vallásuk szabad gyakorlatában és másoknak sem engedi meg, hogy háborgassák őket. Ez egy olyan sok felekezetű, két el-

lenséges nagy hatalom közé ékelt, aránylag kicsiny országban, mint amilyen Erdély volt, rendkivül fontos, hogy az országlakóinak egysége, együtt-érzése biztosítva legyen.

A fejedelem jogköre azáltal az esků által még nem volt erősen korlátozva. A külügy teljesen az ő kezében volt. Ez helyes is, hiszen különösen ebben az időben sok olyan kényes ügyet kellett a külfölddel eligazítani, melyek-nek nyilvános tárgyalása nem volt ajánlatos.

A háború-inditás, mint fennebb emlitettük, közös jog volt, mert külügyi részlete a fejedelem, a hadsereg megszavazása az országgyülés joga volt.

Annak a kijelentése, hogy a pénzügyek kezelése kinek a kezében legyen, szintén az országgyülés joga volt. Ezt már az első országgyülés rá bizta a fejedelemre, aki mellett a kancellár is tevékeny részt vett a pénzügyek intézésében és mint Csáky ügyéből látjuk, részben felelős is érte. Az adókat azonban az ország-

gyülés szavazta meg , évenkint rendesen kétszer. Az ország kincseiről is csak az ország és a fejedelem együtt intézkedhetett. Ezt bizonyitja a már többször emlegetett ezüst-ügy és a János Zsigmond által az országnak adott gyemántos arany kereszt, mely a szebeni polgármesterre és tanácsra bizatott azzal a kikötéssel, hogy azt csak az egész ország és a fejedelem együttes rendeletére adják ki.

Az igazságügyben rája bizza az országgyülés az birák kinevezését, mivel ő jobban ismeri képességeiket, mint ők egymást. A kegyelem osztása is a fejedelemé volt, azzal a bizonyos korlátozással, melyet már többizben emlitettünk.

Az országgyülés tehát jogainak legnagyobb részét átengedte a fejedelemnek, amit pedig nem engedett át, az is a fejedelem akarata szerint történt, miután a személy szerinti meghivások korlátlansága miatt mindig módjában volt az országgyülésen többséget teremtenie a maga

számára.

Így történhetett meg, hogy bár a kormányzás legfőbb jogai az országgyűlés kezében voltak, a fejedelem mégis az alkotmányos formák betartásával, a saját belátása szerint uralkodhatott.

VI.

Közigazgatás.

Az erdélyi közigazgatás szervei: a megyek, városok, székely- és szász székek.

Az átdolgozott törvények ispánokról, alispánokról, szolgabirákról tesznek említést a megyékben; polgármesterekről, király- és székbirákról, esküdt polgárokról és tanácstagokról /seniorokról/ a városokban; hadnagyokról, király- és székbirákról a székely székekben. E két utóbbit említik a szász székekben is. A Lugos-Karánsebesi kerületben az ispánok és vicispánok tisztjét a bánok és vicebánok töltötték be.

Ezek közül a közigazgatási szervek közül a vármegye berendezéséről és munkaköréről értesítenek bennünket az átdolgozott törvények legrészletesebben. Itt azonban nagyon vigyáznunk kell, nehogy megtévesszen bennünket a megye kettős jellege. E korban ugyanis, a mai helyzettel

ellentétben, a vármegye széke és tisztviselői nemcsak a közigazgatást intézték a megye területén, hanem itélkeztek is az ottlakók pereiben, s a megyegyülés birósági fórumot is képezett.- Telját nagyon vigyáznunk kell, hogy meg ne tévesszen bennünket a közigazgatási szervek birói jellege és a közigazgatás és biráskodás között lévő amugy is nagy hasonlóságtól megtévesztve, áttérjünk a biráskodás terére.

A közigazgatás ezen tényezőinek legfőbb feladata az volt, hogy a hatáskörükbe eső területen megőrizzék a lakósság életét és vagyonát. A közbiztonságot előmozditsák, [a bünösöket megbüntetessék] az ártatlanokat megvédelmezzék. Közigazgatáskor tartozik a (bírói itéletek végrehajtása törvények és a)

Ezen kötelességük teljesitése különösen fontos volt az általunk tanulmányozott korszakban, mely rövid átmeneti korszáknak tekinthető és ebből kifolyólag, tele van izgalommal, zavarral és lázongással.

János Zsogmond halála és

Báthory István megválasztása között eltelt két és fél hónap alatt mindenki , aki nem volt eddigi helyzetével megelégedve, elérkezetthek látta az időt arra, hogy terhein könnyebbitsen.

A jobbágyszökések, melyek a meghalt fejedelem uralkodási ideje alatt sem voltak rendkivüli események, most gyakoribbakká lettek. Az elszökött jobbágyok kamarahelyekre, aknákba, városokba, várakba, székelyek és szászok földjére menekültek, ahol úgy gondolták, hogy menedékre lelnek. A székely jobbágyok pedig azt gondolták, hogy immáron elérkezett az ideje annak, hogy bosszút álljanak azokon az urakon, akiket az ő kiváltságos jogaik megcsorbitásával ültetett nyakukra a megholt fejedelem. 189./

Báthory hatalma nagy volt az országban. Tekintélye is meg volt a többség szemében. De ellensége is akadt bőven, s ezek legnagyobb része, a nagy birtokú és nagy hatalmú főnemesek közül került ki. Ezeknek folytonos lázítása, izgatása a többi főurak kapzsisága, tel-

hetetlensége, mely a szegényebb nemesség elnyomására vezetett, mint azt egy János Zsigmond utolsó országgyülésén /1571. jan. 6-14./ hozott törvénycikk mutat ki legélesebben, melyben a rendek arról intézkednek, hogy a fejedelem a hatalmaskodási perekben úgy a magyar, mint a székely nemzet terminusán tartasson vizsgálatot és hozzon ítéletet, mert a főurak közűl sokan visszaélve azzal az előnyös helyzettel, hogy a fejedelem az udvari széken minden évben, minden nemzet számára csak egy-
190./
szer tart ítéletet, elnyomják a kisebb nemességet. Ha figyelembe veszszük a székelyek lázongását, a szászok titkos Békéspártiságát, az erdélyi és különösen magyarországi főurak egyrészének fejedelem-ellenes állásfoglalását, megtudjuk érteni, ha e korban elszaporodnak a gonosztevők a nép között, megtudjuk érteni az országgyülés felsóhajtását,
191./
"felette eláradt a gonoszság."

Az 1571.évi szeptemberi országgyülés intézkedik a gonosztevők üldözése ügyében először az általunk tanulmányozott

korszakban. Hat törvénycikkben intézkedik erélyesen a gonosztevők és az erkölcstelen életet élők üldözése felől.

Az első törvénycikk kegyelmet ad mindazoknak a bünösöknek (égetők, étetők, orgazdák és felelők kivételével), akik a vásárhelyi országgyülés előtt követték el tettüket. De feltételekhez köti a kegyelmet. Mégpedig ki kell a bünösnek békűlnie először is peresével. Ha ez megtörtént, ha nincs is perese, akkor vagy 12 forintot fizet a megye-ispán kezébe, vagy pedig Szent Gergely pápa napjára Váradra megy az ispán levelével. Itt dolgozik a vár művén Szent Márton pápa napjáig, (márc. 12 – nov. 11-ig 8 hónapon át) s ezután haza mehet a vicekapitány levelével. Ha ezt az ispánnak felmutatja, kegyelmet nyert. Ha ezt nem akarja vállalni, úgy az ispánok büntessék meg, végeztessék ki a törvény értelmében. De lelkükre köti a törvényhozás azt is, hogy ne sarcolják meg azt, akit megöletnek. 192./

Eze a kegyelem nem vonatke-

zik a Hunyadvármegyei nemesekre, kik között szintén sok gonosztevő akad. Ezek felől külön intézkednek a rendek. Kegyelmet kapnak ők is a vásárhelyi gyülés előtt elkövetett büneikért, hacsak nem égetők, étetők, orgazdák és felelők az illetők, ha peresükkel kibékülnek és 4o forintot fizetnek az ispán kezébe. Ha ezt bármi okból nem tennék meg, a megye elitélheti, az ispán kivégeztetheti őket. 193/

Az általános kegyelemben csak az égetők, étetők, orgazdák és felelők nem/részesülnek. Ezeket felkutatni, kiméletlenül, minden személyi válogatás nélkül kivégeztetni, minden ispánnak kötelessége. 194./

Ugyancsak nem kapnak kegyelmet azok, akik a házasság kötelékén belől, vagy kivül erkölcstelen életet élnek. A házasságtörés vádjába került nemes embert az ispán a megye-szék elé kellett idézze. Ott aztán a bünös szabadon védekezhetett. Ha sikerült magát kimentenie, elmehetett; ha nem, elitéltetett. Joga volt fellebezni az itélet ellen a fejedelemhez. Addig azonban amíg ügye el nem intéztetett, fogságban maradt

Ha kegyelmet nem nyert, akkor az ispánok haladék nélkül végrekellett hajtsák rajta a halálos itéletet. 195./

Akit a városi hatóságok találtak házasságtörésben bünösnek, azt halállal büntették. Ha pedig nem élt házassági kötelékben, nyilvánosan megverték és a városból kiűzték. 196./

Ezeket egy külön cikkelyben ajánlja az országgyülés az illetékes hatóságok figyelmébe és inti őket, hogy az ilyen emberekkel szemben szigorúan járjanak el. 197./

Az 1572.évi tordai országgyülés szigorúan intézkedik ismét a gonosztevők ügyében. Sokan vannak még, akik nem változtak meg, bár a megváltozás határideje eltelt. Az országgyülés még sem akart teljes szigorral fellépni velük szemben. Megengedi tehát azoknak, akik még most is megtérni akarnak, hogy a 12 forintot eljuttathassák a cirkálásra induló ispán kezébe, ha még a saját házában, vagy székehelyén el tudják érni és a pénzt neki átadni, még mielőtt a cirká-

lásra indult volna. Ha ezt megtudják tenni, kegyelmet nyernek; különben nem. Most az egyszer megbocsát a felelőknek is az országgyülés a vásárhelyi gyülés előtt elkövetett tetteikért, ha meg tudják a 12 forintot fizetni, különben nem. 198./

Az 1572.évi juniusi országgyülés pedig inti az illetékeseket, hogy megyéikbe cirkálni menjenek, a megváltozásból befolyt összegeket szolgáltassák be; ami később fog befolyni, gyüjtsék össze és szintén szolgáltassák be. 199./

Az 1574.évi vásárhely-i országgyülés megerősiti a kolozsvári generális országgyülés /1571.november./ határozatait és kéri a fejedelemet, hogy a jókat védelmezze, a gonoszokat megbüntesse, Isten ediktuma szerint. 2oo./

Az 1574. évi segesvári országgyülés szintén szigorúan intézkedik a gonosztevők üldözése ügyében. Úgy látszik az eddigi intézkedéseknek nem igen volt eredménye, tehát ismét elrendeli, hogy az ispánok és az ezzel megbi-

zott nemesek megyéjükbe cirkálni menjenek. Azoknak a bünösöknek, akik Báthory trónralépte előtt követték el tettüket(égetők, étetők, orgazdák és felelők kivételével) kegyelmet ad; a többinek nem. 2o1./

Itt említik meg először az átdolgozott törvények a földesuri autonomiát, mely utjában áll a cirkáló megyei tisztek kötelességük teljesitése közben. Ugyanis a fejedelem és a gazdagabb főurak birtokára a megyei tisztek hivatalos szolgálatban, külön engedelem nélkül nem léphettek. Ezért a törvények szerint itt volt a gonoszság fészke. Ezért kérik a rendek a fejedelmet, hogy engedje meg a megyei tiszteknek, hogy az ő és az urak birtokára léphessenek; a tiszttartót a fejedelem nevében magukhoz rendeljék, s ez köteles legyen őket mindenüvé elkisérni és az itélet végrehajtásában segédkezni. 2o2./

Arról is intézkedik az országgyülés, hogy a tolvajokkal szemben miként járjanak el az ispánok. Aki 1oo pénznél kevesebb

értéket lop, meg kell verni nyilvánosan, de sarcoltatni, vagy váltságdijat követelni tőle nem szabad. Ha szőlőt lop első izben, vagy kisebb értéket másod- és harmadizben, ugyanúgy kell vele eljárni. Ha azonban 3 juhot, vagy 2 (kas) "méhet" lop, vagy pedig 1 forintnál nagyobb értéket, már (első izben, ki kell végezni. Ugyancsak így kell eljárni akkor is, ha másod-, vagy harmadizben oly nagy értéket lop, hogy az elsővel együtt 1 forintot tesz ki, vagy pedig másodízben egy félsüveg szőlőt, vagy még többet lop. Szivére kötik azonban az ispánoknak a rendek, hogy erősen vizsgálják meg, hogy ki hol, mikor és mennyit lopott, - nehogy ártatlanúl haljon meg valaki. 203./

Az 1575.-i kolozsvári országgyülésen köszönetet mondanak a rendek a fejedelemnek, hogy megengedte, hogy az ő birtokain és más mindenütt üldözhessék az ispánok a bünösöket. Legalább kiirthatják fészkűket, mert nagy szükség van erre, miután "felette eláradt a gonoszság" 204./ Arról is intézkedik ez az országgyülés, hogy azok

akik a városokban, vagy a nemesség és székelység között a megnótázott embereknek a fejedelemre szállott értékeit rejtegetik maguknál, 32 nap leforgása alatt adják át a biráknak, vagy ispánoknak, vagy királybiráknak, mert az ezzel ellenkezőket megbüntetheti a fejedelem a saját auktoritása szerint.[205]

Legutoljára az 1575.évi december havi országgyülés intézkedik a gonosztevők ügyében: felszólitja az ispánokat, hogy cirkálásra és a gonosztevők megbüntetésére mindig első székből kimenjenek.[206]

Nem merült azonban ki a közigazgatási tisztek tevékenysége a gonosztevők üldözésében.

Nekik kellett például itélkezniök a szökött jobbágyok perében. Báthory korában a szökött jobbágyok visszahozása, illetve az ebből származó perek ügyében többször intézkedtek a rendek. Újitás azonban nem történt e tárgyban, csupán a régi intézkedéseket erősitették meg.

Nem tünik ki tehát ezekből, hogy miként jártak el a szökött jobbágyok ügyében? De ha János Zsigmond törvényeiben keresgélünk, visszafelé haladva rábukkanunk az 1569. évi februárius havi országgyülés 5. törvénycikkére, mely az 1556. évi Szent Katalin napi országgyülés határozatait erősíti meg ez ügyben. E szerint: az országban különböző vélemények voltak arra nézve, hogy miképen kell eljárni a szökött jobbágyok visszahozása ügyében? Végül is azt rendelik el, hogy mindazokat a jobbágyokat, akik 1554 óta szöktek el, vissza kell vinni régi uraik földjére, mégpedig a következő képen: a birtokos "habitis litteris preceptoris ab eo, cui se colonus fugitivus dederit, per litteras illos nostras repetat. Cui si reddierit, bene quidem, alioquin in ducentos florenos convinctione, brevi dum taxat, commutentur de facto et colonus restitutur." Ugyanezen eljárás volt divatban Erdélyben mindenütt az 1556. évi december hó 24.-e óta. A magyarországi urak eljárása a régiben maradt, s hogy ez milyen volt, nem tudom meg-

állapitani sem Báthory, sem János Zsigmond 1556. utáni törvényeiből. A Báthory István fejedelemsége alatt hozott törvény megerősitették ezeket az intézkedéseket, csupán a visszahozás határnapját változtatták meg. Az első esetben határnapúl Izabella és János Zsigmond visszatérte napját tüzte ki az országgyülés. Ez a törvénycikk különben is azért érdekes, mert felvilágosít bennünket arról is, hogy az elszökött jobbágyok hova menekültek, s hol remélhették, hogy menedéket nyernek.[2] Ka-marahelyekre, aknákba, kulcsos-városokba, mezővárosokba, Székelyföldre és a várak tartományaiba, különösen Görgény és Déva várak tartozékaiba menekültek legtöbbször a szökevények.

2o8./

Az 1573.-i országgyülés nem tárgyalja részletesen ezt az ügyet. Miután partiális országgyülés, nem tartja magát illetékesnek ebben az ügyben. Kéri tehát a fejedelmet, hogy halassza el ezt az ügyet a következő gyülésre, s majd akkor - igérik - részletesen

fogják tárgyalni ~~az ügyet~~ és végleges határozatot hoznak benne. 209./

Ezen igéretük teljesitésének azonban nyomát nem találjuk a törvényekben. Csak az 1575.-évi országgyülés emlékezik meg róla. Ekkor köszönik meg a rendek, hogy a fejedelem megigérte a szökött jobbágyok visszaadását mindenünnen. 210./ Az új végleges határozat, ha jól emlékszem, ? Kristóf fejedelemsége elején történt meg.

Kötelessége volt továbbá a vármegye ispánjainak, hogy az országgyülés által megszavazott rendkivüli adókat, /igy például az 1571.évi november havi országgyülés által megszavazott váradi adót 211./ / kéz hez vegyék és beszolgáltassák. Nekik kellett felügyelniök arra, hogy megyéjükben miként végzik az adószedők és dézsmások munkájukat. Ha valaki nem akarta a megye országgyülési követének utiköltségéből a reá eső részt kifizetni, dúlással kellett rajta az ispánok megvegyék. A vármegye tisztjei voltak az itéletek végrehajtói. Az ispánok vették át a fejedelem nevében a megnótázott embrek vagyonát. E

Ezzel szemben szigorúan intik őket a rendek, hogy a közönséges bünökért halálra itélt bünöst sarcoltatni ne merjék. Érdekes, hogy mennyire belátta az országgyülés, hogy aki meghalt, bünéért eléggé megszenvedett.

A városi tisztek ügyeltek fel a város erkölcsi életére. Ők vigyáztak a kereskedők, iparosok, üzleteire, és műhelyeikre. Nekik kellett felügyelniök arra is, hogy a város minden polgára tiszteletben tartsa az ország törvényeit. Mindenért, ami a városban történt, felelősek. Ezt legjobban bizonyítják a limitációs törvények. Ugyanis az 1571.évi november havi országgyülés által megerősített 1569.évi tordai gyülésen hozott törvénycikk azt rendeli el, hogy azon vármegyéből, melyhez az illető kulcsos város, oppidum, külső város, vagy épen falú tartozott, egy megyei bizottság vizsgálja felül a városban lakó iparosok, kereskedők árait. Ha valahol igazolt, jogos panaszra találnak, hogy nem tartják magukat a város polgárai a limitációs törvények rendelkezéseihez, 2oo forintot hajtsanak be a biróra minden

további magyarázkodás, huza-vona nélkül, büntetés-
képen. Ha a biró nem engedelmeskedne, a bizottság
a fejedelem udvarába küldje, és ott kétszer annyit
kelljen fizetnie. Ez bizony szigorú büntetés volt,
ha meggondoljuk, hogy milyen nagy volt akkoriban a
forint értéke; de úgy látszik, szükség volt rá,
mert még ezek után sem szivesen teljesitették a
városi tisztek ellenőrzési kötelezettségüket.
Erre vall az 1572. évi országgyülés azon határoza-
ta, melyben ismét intik a rendek őket, hogy erősen
vigyázzanak a mesteremberekre; inkább lefelé nyom-
ják az árakat, mintsem emelkedni engedjék, mert ha
drágaság lesz ebben az istenáldotta, bő időben,
a következő országgyülés szigorúan jár el velük
szemben, sőt a nemes urakat felszólitja az ország-
gyülés, hogy azokat a drágaságra vonatkozó pana-
szaikat, melyeket a városi tiszttartók nem vettek
figyelembe, a következő országgyülésen tárják az
213./
ország elébe.

Ugyancsak a városi tisztek-
nek kellet gondoskodniok arról is, hogy városban

lakó mesteremberek elegendő anyagot tartsanak készenlétben, hogy munkájukat, mesterségüket zavartalanúl űzhessek. Ha valamelyik mesterember a limitáció határozatain felháborodva nem tartana elég anyagot készenlétben, kötelesek annak minden vagyonát a fejedelem, illetve a fiscus részére lefoglalni, őt magát ki kellett üzzék a városból, szégyenszemre. 214./

Ezzel szemben a nagyobb városok polgármestere nagy tekintélynek örvendett az egész országban. Igy példáúl Szeben város polgármestere Miless Simon, nagy szerepet játszott a kis ország politikai életében. János Zsigmond halála után reá és a szebeni tanácsra bizta az országgyülés a meghalt fejedelem által az országra hagyományozott gyémántos aranykeresztet. 215./

A székely székek helyettesitették a székelyek között a vármegyét. Ezeknek a székeknek tisztjei voltak: székbiró, hadnagy, és a királybiró.

Érdekes különben a székely székeknek a megyékkel való összehasonlitása.

A székelység egy nagy megyét képezett, melynek főispánja maga fejedelem., aki cimei között viselte rendesen a "Siculoru comes"-i cimet. A székely nagy gyülése"a székely-szék". Közöttük ép' úgy a legfőbb törvényszék, mint a megyékben a megye- gyülés. /1562 óta birósági szerepe nincs./ . 216./ Innen már csak a fejedelmi táblára lehett fellebbezni. A székek e szerint a járásoknak feleltek meg a biráskodásban. Nagyáltalánosságban véve úgy szerepeltek, mint a járások a megyében. Különben pedig a megyék szerepét töltötték be. Igy például a székelyek székenkint küldötték követeiket az országgyülésre ép' oly számban, mint a megyék nemessége. 217./ Stb.....

A székek tisztjei legtöbbnyire maguk is székelyek, bár nem okvetlen az, mert például királybirák, mások is lehettek. Feladatuk körülbelül ugyanolyan volt, mint a megyei tiszteknek. Igy nem is kellene róluk bővebben megemlékeznem, ha nem követtek volna el a nép rovására súlyos visszaéléseket. Ezekről a visszaélésekről a nép panaszkodásai mi-

att az országgyülés is többször emlékezik meg. Azt hiszem, nem lesz helytelen dolog, ha ezek közül néhányat megemlítek.

Mint már előbb is láttuk, megtették azt, hogy a z adókivetők néhány előkelő székely főur kiséretében ők is kimennek a nép közé és felhasználva a kedvező alkalmat, hogy a fejedelem haragja a szegényebb nép ellen fordult, igazságtalan terhekkel sújtják őket. 218./ Ezenfelül különböző ürügyek alatt, igazságtalanúl birságolják őket. 219./ Megteszik azt is, hogy a dézsmálás alkalmával kivett állatokat hosszabb ideig, néha 6 hónapig is, a szegény nép nyakán hagyják, hogy ott kiteleljenek. 220./ Nem engedték meg, hogy az állatokat a havasokban legeltessék, vagy hogy lovaikat eladják. A só kamara ispánjai azért is megbüntetik a marosszéki székelyeket, ha nem a ~~abba~~ távolabbi helyre mennek sóért, mely ki volt számukra jelölve, hanem a közelebbibe. Az országgyülésnek kellet intézkednie ezekben az ügyekben. 221./ Végül, ami a legborzalmasabb, megtették azt is, hogy a fejedelem kegyelem levelét nem ol-

vasták el csak azért, hogy megdúlhassák, sőt ma-
222./
gát megnotázhassák.

Ezeket a visszaéléseket az

országgyüles igykezett megszüntetni, amennyire lehe-
tett.

Az előbb említett közigaz-
gatási tiszteken kivűl meg kell emlékeznünk még
a várak tisztjeiről is. Legfontosabb vár-kerület,
bár nincs a törvényekben megemlitve Kővár vidéke.
Ez 1566-ban kivált a megyékből és külön közigaz-
gatási területet képezett. Járások helyett vajda-
223./
ságokra oszlott fel.

Hasonlóképen külön kerületet
képeztek a várak tartományai, ezek felett a várak
kapitányai és vicekapitányai, vagy Fogarasban a
vár provizora intézkedett. Ezek között legfonto-
sabb a váradi kapitányság, mely ekkoriben, sőt még
később is, az erdélyi fejedelemség ideje alatt
a legelőkelőbb tisztsége volt Erdélynek. Többször
ült benne a fejedelmi szék örököse, Most is Bát-
hory Kristóf a fejedelem bátyja töltötte be e
tisztet, ki később utódja lett. A vár épitési

munkálatait természetesen nem maga vezette, hanem a vicekapitány, az ő helyettese. Ennek szól tehát az országgyülés azon intése, hogy a vár épitését jó renddel intézze, úgy, hogy ne kelljen a szegény népnek hiába odamennie és azután anélkül, hogy dolgozhatna, visszajönnie. Figyelmeztetik a vár épitésének vezetőit arra is a rendek, hogy a szegény népet verni ne engedjék. 224./

Meg kell végűl emlékeznünk a székely várak kapitányairól és dolgosairól is, kik hatalmukkal visszaélve a székelyek jogait figyelembe sem véve, munkára kényszeritették a köznépet. A primoroknak és lófőknek az volt a kifogása ezek ellen, hogy nemcsak megakadályozták, hogy lovaikat eladhassák, hanem azt is megtették, hogy mikor a gazdaságban a legnagyobb szükség volt a lovakra, elvitték a várba munkára. 225./

VII.

Kü lügy, hadügy.

"Boldog az a város - mondja az 1574.évi junius havi országgyülés szerint a példabeszéd - mely békességnek idején hadról gondolkozik." 226./ Erdélynek sajnos, Báthory István fejedelemsége idején, igen kevés jutott ki ebből a boldogságból.

Bár tényleges háború csak egyetlen egy volt, s ez is inkább csak lázadásnak minősithető, minel Békés Gáspár, bár jog szerint már nem volt erdélyi földesúr, mégis ezen régi jog alapján törökedett Báthory István fejedelmi székére. Mégsem modható azonban ez a kor nyugalmas időnek. Először is megzavarta a békességet, a sorsukkal elégedetlenkedő székelyek lázongó hangulata, melyről sohasem lehetett tudni, hogy mikor vezet véres lázadásra, mint ahogy 1572-ben vezetett. 227./ Másodszor Békés Gáspár kiűzése okozott zavart. Harmadszor pedig az előbb emlitett betörése, mely a kerelő-szentpáli vereség-

gel végződött. Végül a fejedelem lengyel királlyá választása, s a kudarcot vallott Miksa támadásától va-ló jogos félelem szolgáltatott okot az izgalomra és a fegyvezkezésre.

Láthatjuk tehát, hogy Báthory István fejedelemsége nem volt Erdelynek a legbékésebb legzavartalanabb ideje. Sőt, elmondhatjuk, hogy mindig megvolt az ország rendjeinek az alapos oka arra, hogy a hadügyek felől intézkedjenek. Különben is azt hiszem, hogy minden nagyobb szabású, a hadügyekre vonatkozó intézkedésnek meg van rendesen a maga mély, a köznép által nem ismert külpolitikai gyökere. Ezt bizonyitja Báthory korának néhány a hadügyre vonatkozó intézkedése, mely azzal indokolja a határozatot, hogy látják a rendek, hogy szomszédok (Erdély iránt) ~~(különösen Magyarországot kell ezalatt érteni)~~ nem jó szivvel vannak. Ezért határoztam el, hogy e fejezetben előbb tárgyalom a külügyet, s csak azután a hadügyet.

A külügyet Erdélyben a fejede-

lem intézte. Nem szólhatott ebbe bele senki sem. Azt tehetett tehát ebben a tekintetben, amit akart. Legjobban bizonyitja ezt, mint már előbb is emlitettem, hogy az elődje által titokban kötött speyeri szerződést megerősitette és végrehajtotta az ország tudta nélkül; sőt, épen az a pártját képező többség ellenére, mely, mint Békés Gáspár egyik előbb emlitett, 1572-ben irt leveléből láthatjuk, még a ~~nnett~~ németekkel való szövetségről sem akart hallani, nemhogy Bécstől akart volna függeni. Azt, hogy az országgyülés mennyire lemondott a külügyek intézésének jogáról, legjobban bizonyitja az, hogy megtiltotta , hogy bárki a külfölddel a fejedelem tudta nélkül levelezzen, vagy külföldre menjen. Ha valaki levelet kapott külföldről, feltöretlenül kellett a fejedelem kezébe juttatnia; ez, miután elolvasta és nem találta veszedelmesnek a tartalmát, visszadhatta; viszont, ha nem tetszett neki a tartalma, alkobozhatta. Az, aki pedig külföldre akart menni, ezt a szándékát a

fejedelemnek kellett bejelenteni. Ha a fejedelem azokot elegendőnek találta, sálvus conductus-t adott neki, s csak ezzel meghetett ki. Aki pedig ezek ellenére is az országon kívül ennek ügyeiben praktikálni merészelne, örök hütlenségben marasztaltassék el. 228./ Igy legfeljebb a 12 tagú tanács volt be-avatva a külügyi titkokba, de ennek sem feltétlenűl minden tagja.

Ez is volt a legtermészetesebb, Hiszen a külügyekkel járó számos praktika nem tartozott a "községre" soha sem. Legkevesbé az erdélyi fejedelemség idejében, mikor a Fráter György politikája a fénykorát élte. Ennek lényege abban állott, hogy a két szomszédos ellenséges nagyhatalmat a külügyek intézője kijátszotta egymással szemben, az ország fennmaradása érdekében. Ennek a politikának Báthory volt az egyik legnagyobb mestere. Egyedül az ő kiváló értékének köszönhető, hogy nem ő volt Erdélynek az utolsó, önálló fejedelme. Hiszen, mint láttuk a z előbbiekben, mindakét szomszédos nagyhatalom szerette

volna kezét rátenni Erdélyre, de Báthorynak sikerült ennek ellenére az uralkodása elején elveszni látszó önállóságát Erdélynek visszaszerznie és megerősítenie. Ez volt az ő egyik legnagyobb érdeme.

Ha megállapitottuk az előbbiekben, hogy a fejedelem kezébe összpontosult Erdély külügye, akkor ebből természetszerűen következik az, hogy ő nevezte ki személyes hivei közűl a követeket, ő adta nekik a megbizó levelet, ő irta számukra az utasitásokat, ő vette tudomássúl a jelentesüket és végűl ő adta meg az utmutatást arra nézve, hogy miként kell intézkedniök a egyes, kényesebb ügyekben.

Ezen általános bevezetés után térjünk rá arra a kérdésre, hogy milyen volt az egyes szomszédos hatalmak viszonya Erdélyhez.

A kis Erdély leghatalmasabb szomszédja a török császárság volt, mely épen ebben az időben élte a fénykorát és Európa legnagyobb birodalma volt.

Mint már az előbbiekben láttuk, nem elégedett meg azzal, hogy Erdély az ő

fennhatósága alatt volt, s azt tehet ottm amit akar, hanem a bekebelezésére is törekedett.

A szultán, midőn János Zsigmond / a törökök szerint István király/ halálról értesült, az erdélyi rendek leveléből, Erdélybe küldte a renegát Amhatt csauszt két levéllel. Az egyik a rendeknek szólott, a másik meg Báthorynak. A rendek , bár a csausz kijelentette, hogy nagyon sürgős a dolga, s mielőbb vissza kell mennie Isztambulba, mégsem olvasták fel a levelet, mert sejtették, hogy mi van benne. 229./

Csak a választás után hallgatták meg a szultán üzenetét. Ezzel az egyszerű fogással elejét vették annak, hogy a szultáni kinevezés veszedelmes precendenssé válhassék.

Azt hiszem, hogy e levelek tartalmát megismerni nem legz egészen érdemtelen.

A Báthory Istvánnak szóló levelet azzal kezdi a szultán, hogy megkapta a rendek azon levelét, melyben arról értesítik, hogy István király meghalt. A rendek ezen alkalommal

Báthoryról is irtak nekik. Felhivták a figyelmet arra, hogy milyen hűséges volt a meghalt királlyal szemben és a fényes portához is mindenkor igaz hűséggel viseltetik. Erre a figyelmeztetésre nem volt szükség, hiszen tudta a Porta eléggé jól, hogy milyen hű embere neki Báthory.

Ezért azzal a kikötessel, hogy mindent meg kell tartani úgy, ahogy volt, Báthorynak ajándékozza Erdélyt. Egyuttal ő is megigéri, hogy mindent úgy tart meg Erdéllyel kapcsolatban, ahogy eddig volt.

A továbbiakban inti a fejedelmet, hogy az urakkal értsen egyet. Védelmezze meg az ország területét minden erejével, és figyelmeztesse az urakat is, hogy jól vigyázzanak minden kis darabka földre, nehogy ellenség kezébe jusson az ország bármelyik részecskéje is.

Ezek után tudtára adja a fejdelemnek, hogy ő megparancsolta a budai és temesvári "Beglerbegeknek", és minden hódoltságbeli török embernek, hogy Erdélyt és semmit, ami ehez

tartozik bántani ne merjenek. Sőt, ha ellenség támadna Erdélyre, védelmezzék meg azt. A hódoltsági török hadak mindig készen állanak Erdély védelmére, s ha ez nem volna elég, akkor saját hadait küldi a szükségszerű számban a fejedelemnek és az országnak a segitségére.

Majd arra is figyelmeztetik a fejedelmet, hogy intse az urakat egyetértésre. Ha valamin változtatni akarnak, úgy azt a gyülésen tárgyalják meg és közösen intézkedjenek. A hadügyekre vonatkozó intézkedéseket közöljék a végbeliekkel is, hogy aztán az ellenség ellen jól tudjanak ennek megfelelően védekezni.

"Ha az magiari wrakban walamellik el allana az te hywseged alol, kytwl isten oltalmazzon; wigiaz rea, az ollian latornak ne keresd kedwétt hanem wsd le a labarol, az orzag meg maradasaert, valakik az te pranchiolatodhoz nem tartiak magukat, ne kedwez nekyk hanem wsd labarol."

Végül inti, hogy a budai és temesvári beglerbégekkel egyetértsenek és egy-

mással sűrűn levelezzenek lehetőleg, nehogy az el-
230./
lenség készületlenül találja őket.

Ugyanezt irja körülbelől a rendeknek is. Inti őket, hogy a fejedelemmel egyet értsenek az állam érdekében. Ha csendben, hűségben élnek, ő mindig pártolni fogja az országot, meg-
231./
segíti minden veszedelemben.

Ezen levél felolvasása után nem sokkal, Amhatt csausz visszatért Konstantinápolyba. Vele együtt küldötte el a fejedelem az ő követeit, akik a választás eredményéről tettek
232./
jelentést és kérték a fejedelem megerősitését.

Ezt rövidesen meg is kapta. Az 1571. évi augusztus 15.-én tartott országgyülésen vette át a szultán fényes követségétől a szultán megerősitő atnaméját, a fejedelmi pálcá-
233./
val és zászló-gombal együtt.

A török követség fényes voltára nagy súlyt fektettek az erdélyiek, mert ez a külföld előtt emelte a tekintélyüket. Ugyancsak nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a Portán miképen fogadják az ország követeit?

Báthory István fejedelemsége idején nem sok követség járt a Portán. Tudtunk kal mindössze 10. Ezek között az egyik legfontosabb az 1571.évi ünnepélyes követség, melynek tagjai voltak: Gyulay Mihály, Tompa István, Válfalvy /Vársaly/ György. 234./

Híres követe volt Báthorynak a már többször emlegetett szarvaskendi Kendy Sándor, aki sokszor megfordult a Portán. Legjelentősebb utja 1573-ban volt, midőn sikerült a szultánnak azon igéretét kinyernie, hogy Báthory István halála után a fejedelemség az ő családjában marad meg. 235

Ebből az athnáméból az is kitünik, hogy a török császárok bár megerősitették Erdély szabad fejedelem választó jogát, ennek értelmét nem tudták.

~~Három~~ Állandó követe is volt Erdélynek e korban a Portán; mégpedig háromról tudunk, n.m.: szentgyörgyi Daczó János, Guojo Péter és Nagy Máté.

A követek legfőbb feladata legtöbbször az volt, hogy az országrendes évi adóját a Portára vigyék. Ennek az adónak összege 1575-ig 10.000 aranyvolt, később 15.000 aranyra emelkedett. 236./ Ehez hozzájárúltak még a szultánnak, a vezéreknek és a kisebb-nagyobb hivatalnokonak járó rendes és rendkivüli ajándékok. Ez szintén nagy összeget emésztett fel. 237./

Ennek ellenszolgáltatása képen a szultán az országot minden veszedelemben megvédelmezte, a fejedelmet pedig megsegítette ellenfeleivel szemben. Igy például Békés Gáspár esetéből láthatjuk, hogy a Porta mennyi mindent megtett Báthoryért, akit megszeretett.

A Porta a hozzáforduló Békés Gáspárnak kegyelmet igért, sőt segitséget is abban az esetben, hogyha Konstantinápolyba jön tisztázni az ügyét. Megigérték neki azt is, hogy ebben az esetben átengedik neki a karánsebesi és lugosi kerületet, melyből kiindulva meghódithatja egész Erdélyt, mit ahogy az ő hatalmas pártfogója: Pet-

rovich Péter kisérelte meg egykor, nagy szerencsével. A tárgylások folyamáról, mely hosszú ideig folytak, minden részletre kiterjedően értesitették a portai követje utján a fejedelmet. Azt is megigérte neki a nagy-vezér, hogy Békést ha a Portára elmegy, kiszolgáltatják kezébe. Ez mind szép lett volna, ha nem tett volna a Porta egy olyy ballépést, melyet nem lett volna szabad igazi szövetségesnek megtennie. Ugyanis, mikor látta, hogy a tárgyalások eredményre nem vezetnek, Békést a Portára csalni nem lehet, Beleegyezett abba, hogy Békés betörjön Erdélybe és ha tudja, hát foglalja el Báthorytól a fejedelmi széket. 238./ De zászló-gombot nem adott neki és nem rendelte mellé segitségül hódoltsági seregeit. Sőt, a temesvári beglerbég kicsiny seregét ott találjuk a kerelő-szentpáli csatában Báthory István táborában. 239./

Ezután a kis intermezzó után ismét helyre állott a béke és egyetértés Báthory és a Porta között. A lengyel király-választás alkalmával is ott állott a Porta Báthory mögött. 240.

Bármily nagy volt az egyetértés Báthory és a Porta között, az esetek nagy többségében a határvillongásokat a két állam között, mégsem kerülhették el.

Először is a hódoltsági török vezérek terjeszkedését kell megemlítenem. Ezek a szultán szigorú parancsa ellenére is gyakran hódoltattak be partiumi vidékeket. Sőt, mint előbb is láttuk, arra vetemedtek, hogy megadóztassák még azokat a községeket is, melyek nem tartoztak a hódoltsági területekhez, csak határosak voltak vele. 241./

A fejedelem többször panaszkodik követei utján erről a Portának. A szultán méltányolta is a panaszát, mint előbb is mondottuk, szigorú elégtételt ígért arra az estre, ha ezek a jogtalan hódoltatások még egyszer megtörténnek. Ez azonban nem sokat változtatott a helyzeten. A hódoltatások ép úgy folytak ezután is, mint ennek előtte.

Viszont az erdélyi és magyar-

országi /partiumi/ várak katonái nem tudtak könnyen lemondani a virtuskodásról. Gyakran megtörtént, hogy a határmenti birtokok katonái be-betörtek a hódoltsági török területre, és ott dúltak, fosztogattak. Megsem gondolták azt, hogy mily nagy veszedelmet jelent ezen vakmerő vállakozásuk az országra nézve; hiszen török háborút vonhatott volna maga után és ezt nagyon megsinylette volna az ország.

Az országgyülés is kénytelen volt a fejedlemi előterjesztés alapján foglalkozni ügyükkel. Belátja, hogy ez igy továbbb nem mehet. Szigorúan kell tehát intézkednie ebben az ügyben. Azoknak, akik János Zsigmond halála óta a törvény meghozása napjáig követték el meggondolatlan tettüket, kegyelmet ad, meggondolva, hogy zavaros időkben követték el tettüket, mikor rendet tartani egyáltalán nem lehetett. De azoknak, akik ezután merészelnek elkövetni ilyen vakmerőséget, súlyos büntetést helyez kilátásba. Meghagyja, hogy ezeket a director causarum a fejedelem nevében

udvarába hivja és indítsa meg ellenük a pert "contra statum publicum et principis" elkövetett tetteikért. Ha menthetik magukat, jó. Ha nem, akkor terminuson kivül mondja ki ügyükben a törvény ál-
242./
tal megszabott ítéletet a fejedelem.

Ezt a dolgot különben Báthory Miksa előtt is szóvátette. Az ügynek ezen rész-lete is érdekel bennünket.

Báthory az 1571.évi december hó 11.-én kelt levelében rátér az előbb emlitett törvénycikk ismertetésére. Itt említi, hogy sokan megtették Miksa katonái közül, hogy Váradon és környékén, tehát Erdély területén keresztül törtek be a török földre, s miattuk nem lehet a haragvó szultánt kiengesztelni. Kéri tehát Őfelségét, hogy szigorúan tiltsa meg katonáinak súlyos bün-
243./
tetés terhe alatt az ilyen betöréseket.

Miksa erre válaszolva kijelenti, hogy maga is értesült ezekről a dolgokról, szigorúan járt el azokkal szemben, akiket rajtakapott. Viszont azt is hallotta, hogy sokan voltak

szatmári katonái közül, akik elhagyván a maguk helyét a biharmegyei urak: Ártándyak, Telegdiek, Csákyak és Zólyomiak szolgálatába állottak. Ezek földjén összeverődve rendezték betöréseket a török földre, s ha fogságba estek, azt mondották, hogy szatmárbeliek. Megengedi tehát a fejedelemnek, hogy megbüntesse ezeket saját belátása szerint. 244./

Érdekes ebben az ügyben hogy a megszökött szatmári katonák épen a császár legodaadóbb hiveihez, az Ártándiakhoz, Telegdiekhez, Csákyakhoz és Zólyomiakhoz menekültek, s ezek be is fogadták őket. Erős gyanút ébreszt ez az emberben, hogy ezekben a betörésekben a szatmári és más felvidéki kapitányoknak is van része, kik nem vették volna szivükre, hogy ha Báthoryt a szultán elmozditja és Békést nevezik ki helyébe.

A törökökkel való kapcsolatban kell megemlékeznünk Erdély két kis szomszédjáról: a moldvai és havaselföldi /havaselvi/ vajdaságról.

Ezekkel Erdély rendesen jó viszonyban élt. A Portán egymást segitették. Ha a két vajdaságban éhinség volt, megsegitették őket, amint láttuk, a gazdagabb erdélyiek, viszont a szentpáli csatában Báthory oldalán találjuk a hava-salföldi vajda kicsiny seregét. 245 246./

A közöttük lévő viszonyt mégiscsak a török császár kedve szabta meg. Ezt bizonyitja az 1572.évi májusi országgyülés. Ennek az országgyülésnek a fejedelem tudtára adja, hogy a szultán a lengyel érzelmű Bogdán, moldvai vajdát elajtarja űzni. Azért elrendelte, hogy senki Erdélyből a szorongatott vajda segitségére ne menjen. Az országgyülés ezt a bejelentést tudomásúl vette és a szultán parancsa értelmében elrendelte, hogy senki Erdélyből Moldvába Bogdán vajda megsegitésére nem merjen menni. Ha valaki mégis odamenne, a fejedelem büntesse meg saját auktoritása szerint; ha pedig a vajda családtagjai közül Erdélybe találna menekülni valaki, senki se adjon védelmet neki, hanem a fejedelemnek szolgáltassa

ki. Azt, aki nem igy cselekszik, a fejedelem bün-
247./
tesse meg saját belátása szerint.

1574-ben ismét vajda-
változás volt Moldvában. Iván, a Bogdán helyébe
kinevezett vajda, elvesztette a Porta kegyét.
Helyette ismét Bogdánt akarta kinevezni a szul-
tán, de ez nem bizott többet benne, s nem fog-
lalta el a felkinált vajdai széket. Igy aztán ezt
ő helyette Sándor, a havasalföldi vajda testvére
nyerte el. A szultán felszólította Báthoryt, hogy
küldjön seregeket Moldvába Iván megfékezésére.
Báthory teljesítette is ezt a parancsot, s küldött
egy kis sereget Moldvába és egy másikat a határ-
szélen állított fel, hogy elejét vegye Iván betö-
248./
résének.

Erről az esetről az 1574.-ik évi
juniusi törvényhozás emlékezik meg, mely a Moldvá-
ban lévő sereg ellátására portánkint 2o-2o pénzt
249./
szavaz meg.

Erdély másik hatalmas szomszéd-
ja Magyarország volt, mely mögött a német csá-

szárság állott. Erdélyen való viszonyának legfontosabb reszleteit már emlitettük. Most meg csak azt kivánjuk megjegyezni, hogy Báthory megpróbálta az egyik császári hercegnő kezét megszerzni a maga számára, hogy a cs-ászár és a közte levő kapcsolatot szorosabbra fűzze és ezáltal Békésék aknamunkáját ellensúlyozza. Ez a vállalkozása nem sikerült, mert földvárinak, Békés követének tudósitása szerint, az volt az udvar felfogása, hogy Báthory szegény. 250./

Nem fejezhetem be a külügy ismertetését anélkül, hogy nem idézném Báthory egyik levelét, melyben megtaláljuk az ő politikájának rövid, jellemző ismertetését.

Az 1573.évi január 29.-én kelt levelében a következőket irja Báthory Miksának: "Quia vero de Mattis v.s. oratoribus obiter fit mentio, eius causam hanc sciat, quod visum est nobis ex consilij decreto vt ad refellendam suspitionem hac etiam arte uteremur, quasi Mattis. v. nomine oratores eiusdem nonnulla sinistre ex-

posuerint, compertimque id a nobis et moleste nos tulisse ostenderimus, nec videtur fore alienum si Maiestas quoque v.s. vel per oratorem vel per litteras idem fecerit, quaerelasque, de nobis mouerit modo id fiat citra magnam contentionem. Eas igitur literas ad Maiestatem vram s.praesentibus adiunctas, ne quid omnino Maiestatem vram s. praeterire posset nostrae erga Maiestatem vram. s. incorruptae fidei argumento missimus." 251.

Ha teljes müvelődéstörténeti korrajzot irnék, meg kellene emlékeznem a római szentszékkel való tárgyalásokról és a lengyel ügyekről is. Ezekről azonban nics szó a törvényekben. Legfeljebb az utóbbit kell egy kissé bővebben ismertetnem, mert nagy fontossággal volt Erdélyre nézve. Először is meg kell említenem azt, hogy Miksa nagy lelkűen Szatmárt és Nagybányát ajánlotta fel Lengyelországért cserébe Báthorynak.252/ Másodszor azt, hogy amikor a fejedelem azt az ajánlatot nem fogadta el és be kellett látnia, hogy a lengyel korona nem az övé lesz, fegyverkezni

kezdett és ezzel arra kényszerítette az erdélyi-
253./
eket is, hogy ők is fegyverkezzenek.

Az ország külügyeinek ismertetése után rátérhetünk a hadügyek ismertetésére.

A hadügyek intézése közös joga volt a fejedelemnek és az országnak.

A katona-állitást, a birtok és az arról kiállított katonák szám-arányát, az egyes nemzetek hadiköltségeit az országgyülés állapította meg. Ezzel szemben a fejedelem rendelte el, hogy hová és melyik napra kell ennek az ország által megszavazott hadseregnek táborba szállania, vagy beke idejen mustrára megjelennie. Ha valaki a fejedelem hivó szavára nem jelent meg, joga volt őt a fejedelemnek szigorúan megbüntetni. Ugyancsak a fejedelem rendelkezik az ország várai felett. Bár előfordult az az eset is, hogy mint Illye ügyében a birtokosoknak megengedte, hogy kezükben tartsák az országra nézve fontos erősséget, de elrendelte, hogy erősitsék meg és ügyeljenek, nehogy amiatt, hogy

az ő kezükben van a vár, az országot veszedelem
254./
érje.

Kérik a rendek a fejedelemet, az ország által megszavazott és beszolgáltatott pénzen erősitse, javittassa a végeket, nehogy elővigyázatosság hiánya miatt egy is közülök az ellenség
255./
kezébe kerüljön.

A várak kézhezvétele nem ment olyan egyszerűen, mint ahogy azt a törvények intézkedeséből gondolhatná valaki. Hiszen a várakról-Huszt kivételével-meg sem emlékeznek a rendek. Holott, mint már láttuk az előbbiekben, a várak átadását hosszas tárgyalások előzték meg. A várak kapitányai, mint már láttuk az előbbiekben, ~~hogy~~ a császárnak, Báthoryhak és az ő hirtelen halála esetére bátyjának, Kristófnak hűsé-
256./
gére esküdtek fel.

Általában az egész ország védelmét a fejedelemre bizták a rendek. Kérik, hogy viseljen gondot erre, hiszen annál is inkább megtehette, mert ő inézte a külügyet, így ő tud-

ta legjobban, hogy honnan fenyegette az országot a veszedelem?[257./]

Várad volt a korban a legnagyobb vár Erdélyben, melynek épitésére sok gondot, munkát, pénzt áldoztak a rendek. Az átépités munkáját már János Zsgimond fejedelemsége idején megkezdették a rendek és folyt a munka megszakitás nélkül Báthory István fejedelemsége alatt is.

Már az 1571.évi november havi országgyülés intezkedik a váradi vár épitési költségei felől. Először is megszavazta erre a célra a rendes 5o-5o pénzt portánkint. Ezt a terhet minden nemzetnek viselnie kellett. A magyarországi urak terhei azzal a megindokolással, hogy elsősorban az ő védelmükre épül, még nagyobbak voltak. Az 5o-5o pénzen kivül kötelesek voltak még egy szekér követ is adni portánkint. Ezenfelül az 1571. évi noveber havi országgyülés által megerósitett 157o.évi január havi intézkedések szerint"e felett" a magyarországi urak adnak szükséges szekereket és aprómiveseket, kiknek jó rendezés sze-

rint az megmondott segitségből fizetest tegyen,
258./
a fejedelem. Ezek alól a terhek alól
senkisem lehetett felmentve.

Az 1574.évi januárius havi
országgyülés szintén megszavazza az 50-50
pénzt és a magyarországi urak előbb említett külön terheit. A szászság is viselt ilyen külön terhet, mely egy későbbi határozatban szerepel, azt ugyanis, hogy az épitőmesterekről, pallérokról és kőművesekről nekik kellett gondoskodniok. Ugy anezen évi decemberi országgyülés ismét megszavazza az 50-50 pénzt portánkint és megköszöni a fejedelemnek, hogy "népadást" tőlük nem követel.
259./
Az 1575.évi december havi országgyülés pedig arra kéri a fejedelemet, hogy engedje meg, hogy a váradi adót ne szavazzák meg az országban lévő nagy inségre való tekintettel. Igérik, hogy az inség elmultával eleget tesznek e kötelességüknek. De kérik azért, hogy ne szakitsa félbe a vár épitését. Követelje meg a magyarországi uraktól, ne csak a biharmegyeiktől, hanem a többi-

ektől, sőt a maga birtokairól is a megigért termé-
250./
szetbeni segítségek beszolgáltatását.

Ezen mindenki által fizetendő adókon kivül még más uton is igyekezett az országgyülés a váradi vár épitési költségeit előteremteni. Igy az 1571. évi november havi országgyülés kegyelmet ad mindenkinek (égetők, étetők, orgazdák és felelők kivételével), akik a vásárhely i országgyülés előtt követték el vétküket, hogy ha Várad épitési költségeire 12 forintot fizettek a megyeispán kezébe, vagy pedig Szent Gergely pápa napjától Szent Márton pápa napjáig a váradi vár
261./
épitésében segítenek. A vétkes hunyadmegyei nemeseknek is csak úgy adott kegyelmet, ha 40 forintot fizetnek az ispán kezébe a vár épitési költségeire. A váradi vár élén a kapitány állt, kinek a vicekapitány volt a helyettese.

A váradi kapitány mindig bizalmi embere volt a fejedelemnek és ép' ezért, ez volt az országnak egyik legelőkelőbb tisztje. Ugyanis az ő vállán nyugodott a magyaroszági részek védelme.

Arról, hogy Erdélynek a nagyobb várai (melyek voltak), beszéltünk az előbbiekben. Most még csak Illye ügyéről kell megemlékeznem, melyből Báthory fejedelemségének utolsó éveiben intézkedtek a rendek. Az 1574.évi székelyvásárhelyi országgyülésen arra kérik a rendek a fejedelmet, hogy Illyét vegye kézhez, s a régi tulajdonosok igényeit elégitse ki. A várat pedig gondozza, erősítse meg, s vigyázzon rá a többi várakkal együtt, nehogy elhanyagolásuk miatt kára legyen az országnak. 262) Illye urai azonban kéréssel fordultak a fejedelemhez és az országhoz, hogy engedjék meg nekik, hogy Illye továbbra is a ő kezükön maradjon. Az 1574.évi december havi országgyülésen igéretet tesznek, hogy ha vissza adják nekik a rendek az erősséget, gondját fogják viselni ennek, úgy, hogy az országnak kára abból, hogy az ő kezükön maradt az erősség, nem lesz. Ezen igéretre megengedték a rendek hogy az ő kezükön maradt továbbra is Illye, de figyelmeztetik őket, hogy igéretüket hiven tartsák

263./
meg.

Ennyit említenek a törvényeink a várakról. Békés és a testamentumos urak várairól: Husztról, Fogarasról, Enyingről és Vétsről már előbb megemlékeztünk.

Ami a katona állitás módját és az egyes nemzetek hadi terheit illeti, a következőket kell megmondanom.

Ezekre a dolgok-ra vonatkozólag először az 1575.évi julius-augusztusi generális országgyülés intézkedik részletesebben. Az előbbiek csak megerősítik az előző intézkedéseket. Igy például az 1574.évi januárius havi országgyülés figyelmezteti a rendeket, hogy a fejedelem első hivó szavára jelenjenek meg a táborban az eddigi határozatok értelmében fejenkint tizenhatodával. Azzal szemben, aki nem engedelmeskedik, szabadkezet enged a fejedelemnek, hogy járjon el ellene a törvény 264./ értelmében.

Az 1575.évi julius - augusztusi törvényhozás részletesen intézkedik ezekben az ügyekben.

Először a gazdagabb nemesek és székelyek ügyében határoztak a rendek. Elrendelik, hogy ezek személyszerint, lovakon, teljes fegyvezetben szálljanak táborba. Ezenkivűl megszavazza a rendes zsoldos lovas állitását minden 16 porta után. Majd így folytatja a rendelkezésit: "Látván pedig az szükséget és Nagyságod kévánságát, esmét azon 16 kapúról, az lovag mellé egy gyalogot adunk, kinek hadi szolgálatának idején elsőbe mindenkor egy hó pénzt adjunk neki, avval bocsássuk el, az gyalogot, azután Nagyságod kegyelmesen gondját viselje fizetésének, békeség idején penig az nemes ember birja úgy mint sajátját, övét, senki tőle ez okkal el ne tulajdonithassa, csak tartsa oly képzen, hogy mikor kelletik, állathassa elő puskával." 265.)

Ez ennek a rendelkezésnek a legfontosabb részlete. Ugyanis szerény véleményem szerint ez az intézkedés azt jelenti, hogy az 1575. évi julius- augusztus havi országgyülés által megszavazott gyalogos az első igazi jobbágytelek-

katonaság Magyarország területén.

A Zsigmond-féle ugyanis nem jobbágytelek katonáság. Ennél ugyanis még nem a jobbágy katonáskodik. A porták után kiállitott katona ugyanis nem jobbágy, hanem zsoldos. A porták csak a zsoldját fizetik. Igazi portális katonaságot - Dr.Erdélyi László professzor ur előadásai szerint - III.Károly uralkodása előtt nem ismerünk.

Az 1575.évi junius havi országgyülés fentidézett rendelkezése értelmében minden 16 porta után egy jobbágy köteles katonáskodni. Ennek első havi zsoldját a földes ura fizeti. Több hónapig tartó háború esetén a hátra lévő időben pedig a fejedelem. Azt, hogy jobbágy volt az illető gyalogos, nagyon könnyen be lehet bizonyítani. Ugyanis, ha az illető rendes gyalogos zsoldos, akkor csak az első hónapban tartozik a földes urhoz. Később, midőn a fejedelem fizeti, annak hatáskörébe megy át. Míg itt a törvény egyenesen kiemeli, hogy béke idején a földesur úgy bir-

ja, mint saját övét. Szigorúan megtíltja, hogy valaki a jogos tulajdonostól eltulajdonítsa azon ürügy alatt, hogy ő csak az első havi zsoldját fizeti, a többit a fejedelem. Eltulajdonitani pedig csak azt lehet, ami valakinek a jogos tulajdonát képezi. Már pedig a zsoldos nem tulajdona a zsoldba fogadónak, hanem csak szerződő fél, ki egyszer itt, másszor ott köti le magát bizonyos időre, bizonyos meghatározott zsoldért. A zsoldost tehát nem lehet eltulajdonítani a zsoldba fogadótól, csak előnyösöbb szerződést igérve elcsalni. A jobbágy pedig különösen azóta, amióta a törvény röghöz kötötte, valóságos tulajdonává lett a földesurának. Ezt már el lehet tulajdonitani. Igy tehát jobbágyok azok, akiket a törvény említ.

Tehát az egész fejtegetést úgy összegezhetjük, hogy az 1575.évi julius havi országgyülés szavazta meg az eddigi ismereteink szerint az első igaz jobbágy telekkatonaságot.

E törvény a továbbiakban

elrendeli, hogy a kiállitott katonaságnak hadnagya, tizedese és zászlója legyem. A sereg pázsit-zöld egyenruhát viseljen. Megengedi az ispánoknak, hogy évenkint kétszer szemlét tartsanak a megye katonái felett. Ugyancsak idetartoznak mustrára jöhni azoknak a váraknak a katonái, melyek a megyében feküsznek. Ha valaki, valamelyik birtoka után nem állitana elegendő katonát , az ispán először lo girát hajtson be rajta; ha másodszor is megismétlődik az eset, 2o girát vegyen be rajta. Végül ~~/////~~ harmadizben foglaja le a földesurnak azon birtokát, melyről nem állított ki megfelelő számú katonát.[266]

A következő törvénycikk az egy ház helyi nemesek katonai kötelezettségeiről intézkedik. Elrendeli, hogy ezek közül minden porta után egy menjen katonáskodni. Ha többen volnának, úgy is,ép elég, ha egy megy, de azt a többiek jól szereljék fel.[267]

A szászok pedig mivel sem személyesen nem kötelesek harcolni, sem pedig 16 porta

után a lovagot és gyalogot kiállitani, tartozzanak tehát ezer válogatott gyalogost kiállítani, kiknek szintén legyen hadnagyuk és zászlójuk. Kérik azonban a rendek a fejedelmet, hogy a megszavazott katonaságot csak szükség esetén állitassa ki velük.

Az 1575.évi decemberi országgyülés arról értesít bennünket, hogy az előbb említett megyei mustra mellett, melyet az ispánok végeztek évenkint kétszer, a fejedelemnek is joga volt úgy saját személyében, mint biztosai utján szemlét tartani az ország katonasága felett. Ha elgondoljuk, hogy milyen nagy volt a katonaság száma és milyen nehéz volt az egyes vidékek között a közlekedés, természetesnek fogjuk tartani, hogy nem egy helyen és nem egy időben ejtette meg a fejedelem a szemlét. Arról, hogy ez a felosztás hogyan történt meg, az előbb említett törvénycikk világosít fel bennünket. A mustra megtartását rövid időn belül szükségesnek tartja az országgyülés; azonban az előbb emlitett okok miatt

nem egy helyen tartatja meg a mustrát, hanem kerületekre osztja fel az országot és meghatározza, hogy az egyes kerületek katonaságát hol mustrálja meg a fejedelem.

Az első ilyen kerületet Fejérvár és Hunyadvármegyék alkotják. Ezeknek a katonáit Fejérváron szemléli meg a fejedelem. A székely és szász székek katonasága felett Fogarason vagy Meggyesen tart szemlét a fejedelem.

Az aranyosszéki székelyek seregét, mivel ez a szék úgy Fogarastól, mint Meggyestől távol esik, Kolozsvárra mentében, Tordán vizsgálja meg a fejedelem.

A belső vármegyék nemessége pedig Kolzsváron "monstráljon" előtte.

A biharmegyei nemesség csapatai ugyanebben az időben Báthory Kristóf előtt vonuljanak el.

Közép-Szolnok és Kraszna megyék Somlyóra gyülekezzenek, s ugyanezen időben egy másik fejedelmi biztos előtt vonuljanak el.

Kérik végül a rendek a fejedel-

met, hogy a mustra megtartásáról a gyülekezési idő előtt 10 nappal értesítse őket, hogy meg- 268./ tudják tenni a szükséges előkészületeket.

Ugyanezen országgyülés harmadik törvénycikke szerint elhatározta az országgyülés, hogy Kolozsvárra minden meglepetés ellen egy kis őrséget állit fel. Azért választotta ezt a várost az őrség székhelyének, mert nagy piaca van és gondoskodni tud a sereg élelmezéséről.

Ebbe az őrségbe a nemesek 100 lovast és 100 gyalogost adnak, a székelyek 200 lovast, a szászok pedig 300 gyalogost. A katonaállítás terheinek viselésében a főurak is részt vettek, sőt a fejedelmet is kérik a rendek, hogy engedje meg, hogy az ispánok az ő birtokaira is cédulát küldhessenek és onnan is előállítsák a megfelelő számú katonát. A fejedelemet külön is kérik, hogy állítson ki "járgáló" szolgái szolgái közül 200 lovagot és 100 gyalogot. Ezeknek élére nevezzen ki a fejedelem egy jóravaló, tekintélyes hadnagyot, a kiről úgy gondolja,

hogy megtudja akadályozni a sereg féktelenségét és a fosztogatásokat. Ez a hadnagy legyen az egész összegyűlt sereg főhadnagya. A szomszédos vármegyék azt igérik, hogy segítségére lesznek a várak a sereg eltartásában. Csak azt kérik már előre, hogy mindennek megadja a méltányos árát a sereg. 269./

Végül elrendelik a polgármesterrel egyetértően azt is, hogy a mester emberek szorgalmasan csinálják a hadi eszközöket és méltányos áron adják el a készletüket. 270./

Ezen országgyülés minden rendelkezése hadi előkészületekre vall. Lehet, hogy Miksa támadásától féltek a lengyel királyválasztás miatt a rendek. Másrészt az is lehetséges, hogy a fejedelem arról is gondoskodni akart, hogy készen álljon a sereg, melyet magával akart vinni Lengyelországba.

Az 1576.évi január hadi országgyülés látva a felsőmagyarországi kapitányok készülődését, arra kéri a fejedelemet, hogy küldjön

mindefelé kémeket, hogy hirtelen orvtámadás az országot ne érje. Ha valamely veszedelemről értesülést szerez, értesítse az ispánokat és a királybirákat, hogy azok is elkészülhessenek a katonaság kiállításával.

Arra nézve is intézkednek a rendek, hogy hova gyüljön össze ez a sereg? Elrendelik, hogy a nemesség és szászság Kolozsvárra gyülekezzék, az aranyosszéki székelyekkel együtt. A többiszékelyek Székelyvásárhelyen. Közép-Szolnok és Kraszna megye Somlyóra gyülekezzék: a fejedelem hivására. A Kolozsváron táborozó őrség, miután az első hónap letelt, eloszólhat. /271./

Arra nézve, hogy mekkora lehetett a hadsereg száma e korban, nem világositanak fel bennünket a törvények. Biró Vencel adatai szerint az általános felkelés idején a lovasság száma 7.000 volt; a gyalogosok annyit állíthatott ki a fejedelem, amennyit akart. /272./

VIII.

Adó- és pénzügy.

Ebben a fejezetben szeretném összefoglalni mindazon ügyeket, amelyek valamely kapcsolatban állanak a pénz és adóüggyel. Ide veszem tehát azokat az ügyeket is, melyek nem kimondottan pénzügyek, de olyan teljesítményekre vonatkoznak, melyek könnyítenek a fejedelmi kincstár terhein./Így például az ingyen-munka./. Azért, hogy csakugyan feldolgozzak mindenn ügyet, célom az, hogy előbb megismertetem a kincstár terheit, s csak azután azokat a jövedelmeket, melyekből a kiadásokat fedezik.

Az előbbiekben már láttuk, hogy az ország kiadásait a fejedelmi kincstár fedezi. Azt, hogy ezek a kiadások mik voltak, nem tudjuk teljes pontossággal megállaiptani, de a fontosabbakat megismerhetjük. Elsősorban meg kell említenünk a fejedelmi udvartartás költségeit. Másodszor: a külügyi kiadásokat.: követeknek költségeit, mely (épen nem jelentéktelen) például az 1571.évi ünnepélyes §§ por-

tai követségnél a három nemzet követeinek költségei 1500 aranyat tettek ki. A portai adót, mely mint láttuk 1575-ig 10.000, ezután 15.000 arany volt. Az ajándékokat: melyek az előbb említett alkalommal a következők voltak: Mehmet pasának 3000 arany, Pertaw pasának 1000 arany, Pyelj pasának ugyanannyi, Muztaffa pasának szintén, Murat dragománnak 100 tallér. Ezenkivül a szultánnak 100, Mehmet pasának 20, a többi pasáknak egyenkint 10-10 márka ezüst. A szultán kapuchy pasájának egy ezüst kupa, a csausz pasának, a Kyhaye kapuchylárnak, a kancellárnak, a janicsárok parancsnokának, a Mehemmet Kyhaye-nek 1-1 kupa. A császár és a pasák udvarába szétosztás végett 100 aranyat volt szánva. "Praesenti chyausio pro viatico et munere, tallerj 1670," és még egy ezüst kupa.[273]

A fejedelem megerősítését hozó követségnek 12.000 tallért kellett adni, s 2000 [274.] / még ráment az ünnepélyes fogadtatásra.

A hadügy terheit nem ismerjük elég részletesen, csak azt tudjuk, hogy a várak

épitési és katonai költségeit a fejedelmi kincstárnak kellett fedezni. Ugyancsak azt terhelte a seregtartás költségeinek legnagyobb része. A felkelő sereg zsoldját az első hónap kivételével ő fizette. A székelyeknél pedig, ahol nem fizette az egész költséget, segély pénzt kellett fizetnie. Ugyancsak ő fizette a levéltárak őreit is.[275]

Látjuk tehát, hogy a fejedelmi kincstár fedezte az ország költségeit; már pedig mi sem természetesebb, mint hogy aki a költségeket fedezte, annak kezében legyen az ország pénzügye. Az első országgyülés csakugyan átadta a pénzügyek kezelését a fejedelemnek.[276] Ez azonban még mindig nem elég. Hiszen Báthory trónralépte idején nem volt a kincstárban semmi pénz,[277] mintahogy maga irja az 1571.-i május 29.-én kelt levelében. Úgy, hogy kénytelen, hogy a császártól kénytelen kölcsön kérni 25.000 aranyat, hogy az adó-terminus lejárta előtt is fedezni tudja a költségeket.[278] Tehát pénznek is kellett a pénztárban lennie, hogy úgy a hogy a költsége-

ket fedezni lehessen. Erről az országgyülés gondoskodik. Ez szavazza meg a fejedelem kérésére az ország jövedelmeit.

Lássuk tehát mik voltak ezek?

Először is a rendes 99 dénáros, illetve a Partiumban 1 forintos portális adó. Ezt a rendek rendesen minden esztendőben kétszer szavazták meg. Az 1572-ben csak egyszer, 1573-ban pedig három ízben. Az adó beszolgáltatásnak a határnapja nem volt mindenkor ugyanaz, sőt az egész áttanulmányozott korszakban egyetlen egyszer sem esik egybe, holott az megtörtént néhány ízben, hogy az országgyülés ugyanazon a napon gyült össze. A terminusok megválasztásánál a rendek mindig figyelembe vették azt, hogy mikor lesz az adó befizetése a legkevésbé terhes. Ezt mutatja legalább is az 1576.évi januáriusi országgyülés eljárása, mely ép azért teszi az adó befizetési terminust pünkösd napjára, mert akkor már a szegény nép tö-

bet kap a marhájáért.

Azt, hogy ezen adó összege milyen nagy volt, nem mondják meg a törvényeink, ép' úgy, mint azt sem, hogy mit ért ez a kor a Porta elnevezés alatt. Már pedig az adó összege attól függ, hogy hány portája van az országnak; a porták száma viszont attól, vajjon mit tekintettek egy portának? Biró Vencel szerint minden 6 forintot érő jószág után számítottak egyszer 99 démárt. /A hat forint két ökör ára!/ 280./

A porták összeszámolása a generális országgyülés joga volt. Ezt a jogát kiküldött bizottságok utján gyakorolta. Ilyen volt például az 1571.évi kolozsvári országgyülés által elrendelt connumeráció a székelyek között. Itt a biztosok kinevezését a fejedelemre bízta az országgyülés, csak azt kötötte ki, hogy istenfélő, jámbor embereket nevezzen ki.

Ezen a rendes adón kivül rendkivüli adót is szavazott meg az országgyülés. Egyszer a fejedelem szükségleteinek kielégitésére, máskor pedig a Havasalföldre küldött

hadsereg zsoldjának fedezésére, végül legtöbbször a váradi vár épitésének a költségeire. Egyszer 2o, máskor meg 5o-5o pénzt szavaz meg portánkint. A váradi adó beszolgáltatására nézve az 1571. évi kolozsvári országgyülés 1o. törvénycikke világosít fel bennünket. Ez elrendeli, hogy az adó befizetésének terminusáig mindenki fizesse be az ispánok kezébe a megszavazott és reájuk kirótt összeget, a terminus lejárta után pedig az ispánoknak kötelességük a fejedelemnek elszámolni felőle. Ha valaki nem szolgáltatja be az adót idejében, a fejedelemnek joga van itélkezni felette. 281/

A másik nagy jövedelmi forrása volt a kincstárnak a dézsma-jövedelem. Dézsmát kellett fizetnie minden jobbágynak az évi állat- és gabona-szaporulat után. A dézsmát a dézsmások vették ki a termésből.

A dézsnálásra vonatkozálag semmi újitás nemtörtént Báthory István fejedelemsége idejében. A törvények megerősitik a régebbi intézkedéseket. "a visszafelé haladva János zsig-

mond törvényei között keressük a legutolsó erre vonatkozó intézkedést, ezt az 1569.évi február-us havi országgyülés határozatai között találjuk meg. Ennek az országgyülésnek második törvénycikke megerősiti az 1556.évi Szent Katalin napi országgyülés határozatait.282./ Itt azonban úgy látom, tévedés van az idézésben. Mert az említett törvény csak néhány szóval emlékszik meg a dézsmafizetés módjáról. Ezzel szemben az 1558.évi március- április havi országgyülés több törvénycikke intézkedik részletesen arról, hogy a dézsmaltatás és árendáltatás miképen folyon le? Azt hiszem, leghelyesebb tehát, ha mindakettővel megismerkedünk.

Az 1556.évi Szent Katalin napi országgyülés megengedi, hogy saját földjükön termett borból vett bordézsmát a patronusok régi szokás szerint megvehessék. A szászokra nézve pedig úgy határoz, hogy azokat a dézsmákat, melyekre a királyi családnak nincs szüksége, megvehetik.283./

Az 1558.évi március-április havi országgyülés pedig részletesen előadja, hogy a dézsmát, vagy ezért járó árendát miképen kell fizetni?

Először is elrendeli, hogy az árenda első reszletét Szentgyörgy-napkor, a másodikat Szent Márton napkor szolgáltassák be az arendálók a megye székhelyére. Ha valaki ezek közűl nem fizetné be az árendát idejében, akkor azokat először is felveszik az árendatorok, vagy ezeknek helyettesei a nem fizetők lajstromába, s ezt a lajstromot beszolgáltatják a megye ispánsának, vagy alispánjának a kezébe. Ez aztán három nappal Szent Márton napja után felkeresi az illető nem fizetőt a saját lakában, s ha ekkor sem volt az illetőnek pénze, hogy az árendát kifizesse, akkor joga volt az alispánnak arra, hogy a szerződés megtartására kényszerítse és ingó javaiból annyit foglaljon le, mint amennyi a megvett dézsma értékének megfelel, s ezen kivűl még 3 márka = 3 forint birság megfizetésére kényszerítsék őket.

A dézsmaszedésről először is azt határozták, hogy a dezsmát ne csomókban, hanem keresztekben és kepékben szolgáltassák be, az eddigi szokástól eltérőleg. Ha dézsma-szedő rest volna a dézsmálásban, akkor figyelmeztessék annak a birtoknak, vagy városnak lakói, ahol a dézsmálás folyik, hogy egy meghatározott nap van kitűzve arra, hogy a termést ~~megszámolva~~ számba véve a dézsmát belőle kivegyék.

Ha eljön dézsmálni, akkor a jobbágyok kötelesek a dézsmát összegyűjteni és elszállítani, de a szállitás dijában minden tizedik tized az övék.

Ha pedig a dézsmáltató a figyelmeztetés ellenére sem akar dézsmára jönni, akkor az illető heylség birája néhány esküdt polgárral köteles kimenni a földekre, a termést összeszámolni, a dézsmát kijelőlni, úgy, hogy a dézsmába menő kerszteket hátranagyva a jobbágyok betakaríthassák a termést.

Ugyanígy kell eljárni a tör-

vény szerint a Partiumban is.

Elhatározták azt is rendek, hogy a dézsmát ne akárkinek szolgáltassák be és ne akárki használja fel, hanem a királyi udvar számára gyüjtsék össze.

A szászoknak megerősiti azt a jogát, hogy földjükön más nem árendálhat.

A kalotaszegi kerületnek más eljárása volt ebben a tekintetben; az eljárás módját azonban a törvényeink nem ismertetik, az a 284./ törvény csak megerősíti.

Az 1571.évi november havi országgyülés 11. törvénycikke elrendeli, hogy azt az urat, vagy nemes embert, aki a dézsma-adást jogtalanúl megtagadná, anélkül hogy árendálta volna, az director causarum az udvarba hivhassa és ott 200 forintra, a dézsma 285./ és a perköltségek megfizetesere elmarasztalhassa.

Az olyan főurat, vagy nemes embert pedig, aki a más dézsmáját takarja be a fejedelemmel szemben a táblára idézzék meg s 200 forin-

tot fizessen. Ennek kétharmada a fiskusé legyen, egyharmada pedig a felperest illette. Ezen kívűl természetesen a dézsmát és a perköltséget is az illető alperes fizette. 286./

Ha pedig valaki törvényesen megvette volna a dézsmát, de aztán az árával adós maradt volna, az ispánok és szolgabirák a régi végzések értelmében megdúlhassák és a dézsmát a büntetéssel együtt behajthassák rajta. 287./

Az 1572.-i januáriusi országgyűlés 5. törvénycikke elrendeli, hogy a dézsma dolgában nem szabad semmit újítani, mindennek úgy kell maradnia, amint eddig volt az egyházi adó ügyében. 288./

Kincstári jövedelmet képezett a só- és vasbányák jövedelme is. Az előbbi nem lehetett nagyon nagy, mivel minden nemesnek és szabad székelynek joga volt a maga és háza számára ingyen sót vinnie.

Ugyancsak a kincstár költségeinek fedezésére szolgáltak a "bünösök változásá-

ból befolyó pénzek is , melyek legtöbb esetben a Várad épitésének költségeire szolgáltak fedezetűl. Ezeknek a ~~[illegible]~~ költségeknek kisebbítésére szolgáltak azok a terhek, melyeket az illetők nem pénz alakjában törlesztettek. Igy például a Váradi vár művén való igyen munka Szent Gergely napjától Szent Márton napjig,12 forint fizetés helyett. Ugyanilyen a palánkok állitása minden ~~[illegible]~~ nemes embernél; aki Váradon háziúr, annak két palánkot kellett felállitania, a Bihar megyében lakó nemeseknek pedig 2 portánkint egyet.

A magyarországi urakt, mint már láttuk az előbbiekben,arra is felszólította az országgyülés, hogy minden porta után vigyenek Váradra egy-egy szekér követ és ~~[illegible]~~ állítsák ki a szükséges szekereket. Ugyancsak a fejedelmi kincstár terhein könnyitett az is, hogy a megszavazott katonák zsoldját az első hónapban a földesurak fizették.

A vámok, harmincadok, kocsmáltatás jogának eladása szintén nagy jövedelmet képviselt.

A két utóbbival sok visszaélés történt.

A harmincadosokról először az 1571.évi november havi országgyülés emlékezik meg Báthory fejedelemsége idején. Kéri a fejedelmet, hogy a vegtigált /adózási szabályzatot/ minden megyének küldje meg, hogy a harmincadosok munkája ellenőrízhető legyen. Ugyancsak kérik a fejedelmet arra is, hogy a harmincadosoknak ne engedje, hogy zászlójukat akár hova vihessék, csak ott tarthassák, ahol hely vagyon. 289./

Egy másik törvénycikkben arra kérik a fejedelmet a rendek, hogy a harmincadosok másutt ne lakjanak és zászlót se vi~~h~~essenek a Partiumba máshova, mint Váradra, Debrecenbe, Bajomba, Székelyhidra, Margittára, Nagyfalúra, Tasnádra, Hidvégre, Zilahra és Zsibóra. Ha ezt azintézkedést áthágják, büntessen meg őket a fejedelem. 29o./

Az 1572.évi országgyülés ismét a regi intézkedéseket erősíti meg és elrende-

li, hogy ehez tartsák magukat a harmincadosok. Kérik ismét a rendek a fejedelmet, hogy akik ezeket az 291/ intézkedéseket áthágják, súlyosan bünhődjenek.

Az 1573.évi tordai országgyülés kéri a fejedelmet, hogy a szászvárosi harmincadosoknak semmi újitást ne engedjen és tiltsa meg, hogy abból is harmincadot vegyenek, amit a 292./ város határán kivül nem visznek.

Az 1575.évi juliusi országgyülésen a Hunyad-megyei és Szilágysági nemesek arról panaszkodnak, hogy a harmincadosok visszaéléseket követnek el velük szemben. Kérik a rendek a fejedelemet, hogy ha valaki megkeresné ezen 293./ ügyben, intézze el ügyét.

A kocsmáltatási jog eladásával a Székelyföldön éltek vissza a megbizott tisztek. Itt ugyanis meghonositották a száraz kocsma intézményét. Ez abból állott, hogy azokkal a községekkel is megfizettették az italmérés dijának felét, ahol kocsma sem volt. Az országgyülés csak úgy tudott segiteni ezen, hogy megtiltotta

a székelyek között az italmérést. Az ország kincseit a fejdelem kezelte, de - mint már előbb láttuk, nem rendelkezett teljes joggal felettük és az országgyülésnek felelős volt érte.

A fiskusra szállott a megnótázott emberek vagyona. Ez épen Báthory idejében nagy jelentőségű volt, hiszen a Békés-féle itéletben az ország leggazdagabb főurainak egy része szerepelt.

Viszont a fejedelem joga volt, hogy hivei számára adományokat tehetett. Ezt kétféle módon tehette: "Usque ad beneplacitum principis" és örökjogon. Az első (nek érvénye) megszünt, mihelyt a fejedelemnek úgy tetszett. A második mód szerint eladományozott birtokokat a fejedelem halála után az ország és a fejedelmi utód engedelmével az országgyülés által mindig fenntartott "salvum ius" alapján a törvényes uton megkereshette az, aki úgy gondolta, hogy neki több joga van ahoz, mint a jelenkori tulajdonosnak.

János Zsigmond és Izabelle adományival legalább is így jártak el, a rendek. 294.

Ami magát a pénz értékét illeti, a következőket kell megállapítanunk:

A törvényekben emlegetett forint, márka és gira egyenlő értékű volt.[295] Hogy mennyi volt ez az érték, azt csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. Ha figyelembe veszszük, hogy Biró Vencel szerint minden 6 forintot érő jószág után kivetették a portai adót és azt, hogy ez a 6 forint két ökör árával ért fel,[296] akkor, miután tudjuk, hogy egy pár ökör ára manapság körülbelül 1200 pengő kiszámithatjuk, hogya forintnak értéke 200 pengő volt. A forint, mint tudjuk 100 dénárra, mint egységre oszlott, s ennek értéke igy 2 pengő volt. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a dénárt rendesen[2] törvényeink[1] egyszerűen[3] "pénznek" nevezik.

IX.

Gazdasági élet.

Erdély gazdasági élete, mint a reánk maradt néhány adatból kitűnik, elég mozgalmas, fejlett volt.

Az átdolgozott törvények arról tesznek tanúságot, hogy Erdélynek ekkoriban igen fejlett volt a földmüvelése. Úgy eltudta magát látni gabonával, hogy behozatalra nem szorúlt. A fölösleg kivitelét azonban, mely nem volt olyan nagy, hogy bennmaradva kárba veszett volna, előrelátásból tiltották a törvények. Igen ritkán (az általunk tanulmányozott korszakban egyetlen egyszer) engedte meg az országgyülés, látván a két szomszédos oláhvajdaságban uralkodó éhinséget, hogy "a három belső székbeli székely nemes uraink atyánkfiai Csikkal, Gyergyóval egyetemben mind községektől ez következő Szent Gergely pápa napjáig buzájokat eladhassák, de úgy, hogy ezen szin alatt másunnatt oda buzát ne vigyenek, se egyébképen, és az országegyéb tagjai semmiképen buzát el ne adjanak, ki mi-

att a z ország megfogyatkozzék, hanem csak tulajdon talaján termett majorságokat adhassák el aznapig."[297.)] Ebből láthatjuk, hogy Erdély segített megszorúlt szomszédjain, ha tudott. De szigorú törvényekkel igyezett megakadályozni, hogya nyereségvágytól ösztönzött emberek kezén át a belföldi szükséglet kielégítésére szükséges buza is ki menjen az országból és a szegény nép mindennapi kenyere is megdrágúljon. [:Hogy ez nem lehetetlen, azt a legutóbbi napok eseményei bizonyitják. Az idén /1928-/ husvétkor, az ország külföldre exportálta a hazai vaj-készlet nagy hányadát, úgy, hogy a főváros szükségletére Dániából kellett importálni.]

A gabona-termelésen kivűl nagy szőlő-termelés is volt, s ezután a gazdák dézsmát fizettek.

Az állattenyésztés sokat fejlődött az utóbbi időben. Amit leginkább bizonyít az, hogy míg 1569-ben az országgyülés szigorúan eltiltotta az áruk elkobzásának terhe alatt mindenféle bőrnek és állatnak kivitelét,[298.)] addig az

1572.évi kolozsvári országgyülés megengedte nemcsak a nyers és feldolgozott bőröknek, hanem mindenféle barmoknak, állatoknak az exportját ; nem engedte meg azonban a lovak kivitelét.[299.)] Hátas és szekeres lovak kivitele az egész korszak alatt tilos volt.

Állattenyésztéssel az ország legkülönbözőbb fajtájú népei foglalkoztak. Törvényeinkből azonban csak arról szerezhetünk értesülést, hogy a székelyek foglalkoztak állatenyésztéssel. Ugyanis a legsürgősebben orvoslandó és ami fő, orvos-olható panaszaik egyike épen az volt, hogy nem engedték sem azt, hogy ők a földjeikre eső havasi legelőkön legeltessék állatikat, sem azt, hogy közöttük lovakat, barmokat, bőröket lehessen venni, vagy eladni. Az 1571.évi május havi fejedelem-választó országgyülés teljesítette kérésüket és megszüntette ezt az áldatlan állapotot.[300.)]

Erdély ipara virágjában volt Báthory István fejedelemsége idején. Sok ágú volt. Törvényeink megemlékeznek: szöcsökről, kádárokról

ötvösökről, szijgyártókról, kötélverőkről, szabókról, szőrmivesekről, kerekesekről, a pizsgyártókról, vasárusokról, kovácsokról, vedresekről, nyergesekről, ónmivesekről, halászokról, téglavetőkről, kőmivesekről, mészárosokról stb....

Annak, hogy ezek az iparágak fejlődni tudtak Erdélyben, több oka van. Először is az ország természeti kincsekben gazdag volt, [ma is az, pedig ma a gyors közlekedés erős versenytársként jelentőséghez juttatja a külföldet.] A szőcsöknek, szőrműveseknek az állatvilág, a paizsgyártóknak, kádároknak az ország nagy erdőségei, az ötvösöknek, ónműveseknek, kovácsoknak, lakatosoknak, vasárusoknak az ország bányái adtak anyagot.

Sokféle bányája volt már akkoriban is Erdélynek, bár törvényeink csak a sóbányákról és vas-hámorokról emlékeznek meg.

Sóbányák nagy számmal voltak az ország területén. Huszt mellett, Mármaros megyében és még több helyen; a nemesség között a vármegyékben; Udvarhely, Görgény és még más székek-

ben a székelyek között.

A vármegyékben lévő sóbányák régóta fejedelmi tulajdont képeztek és az ország kezelése alatt állottak. Kötelesek voltak azonban a kamara-ispánok, mint az 1571.évi november havi országgyülés határozatából kitűnik, minden megyebeli nemes embernek háza szükség-letére sót adni.[301.] A sót ugyan az 1571. évi törvénycikk szerint ingyen kapták, csupán a felvágónak kellett adni minden táska darab után 9 pénzt, a felhuzónak 1 pénzt. Ezt a kiváltságot több izben megerősítették a rendek és kérik a fejedelemet, hogy a sarcoltatásokat szüntesse meg.

A székelyek között lévő sóbányák egész 1562.-ig a székelység közös tulajdonát képezték. Az 1562.-évi székely törvények azonban a hadikárpótlás fejében elvették ezeket a székelyektől. A primoroknak és főknek azonban, ép-úgy, mint a megyében a nemességnek, biztosították azt a jogát, hogy saját konyhájuk számára sót hozhassanak innen. Egy érdekes adattal találkozunk Bát-

hory korában erre nézve. Az 1571. évi november havi országgyülés 26. törvénycikke megengedi, hogy a marosszéki székelyek ép' oly szabadon élhessenek az udvarhelyi, mint a görgényi sóval. Akihez közelebb esik Görgény és onnan akar sót hozni, hozzon onnan, s nem legyen szabad a kamara-ispánoknak ezért megbüntetni őket.[302.)]

Az ipar fejlettségének másik oka, hogy nem volt mellettük Ausztria, melynek már akkor is fejlett iparra elnyomhatta volna a hazait ép úgy, mint ugyanakkor Magyarországon. Igy a saját gazdasági kincseit maga az ország lakóssága használta fel. Az iparos elem, melynek legnagyobb tömegét tagadhatatlanúl a szászok alkotják ebben a korban, a városokban huzódott meg és alkotta a városi polgárságot, az ötödik rendet, melyről, mint törvényhozóról sohasem esik szó törvényeinkben. Különben sem sokszor.

Legtöbb emlitésre okot az által adtak, hogy az ország rendeinek nem tetszett, hogy az iparosok a legdúsabb időben ép úgy, mint

a leginségesebben, emelni igyekeztek az árakat. Ezt legjobban bizonyítja, hogy János Zsigmond életének utolsó heteiben, az 1571.évi januáriusában Vásárhelyen tartott országgyülés megalkotta az úgynevezett vásárhelyi limitációt, melyben törvénybe foglalta részletesen minden fontosabb közhasználati cikkre kitérve, hogy minek mi legyen az ára. Ime aztán még nem is teljes esztendő múlva, az 1571.évi november havi országgyülés ismét kénytelen a limitáció ügyével foglalkozni! Kérik ekkor a rendek a fejedelmet, hogy küldjön biztosokat /kommisszáriusokat / a szászság közé Szebenbe, akik az ott bizonyos napra összegyült városbirákkal, árúsokkal, mesteremberekkel egyetértésben ismét vizsgálat tárgyává tegyék a vásárhelyi limitáció végzéseit. Amit jónak találnak, maradjon úgy, ahogy van. Amit pedig hibásnak, azt javítsák ki. Azután terjesszék a fejedelem elé és ha ennek isztetszik, akkor hirdettesse ki. Ennek az új limitációs rendelkezésnek azután érvényt szerezzenek. Szigorúan hajtsák végre, és ezt a végrehajtást egy vármegyei bizottsággal el-

lenőriztette az országgyülés az 1569.-i tordai határozatok értelmében.[303.)]

Mielőtt tovább mennénk azt hiszem, nem lesz érdektelen ha megállunk ennél a két törvénycikknél, s megnézzük, miképen rendelkeztek a limitációk, a régebbi generációnak talán magyarázni kellett volna. Talán a legújabbnak is. De nekünk - sajnos, - kik átéltük a világháborút csak azt kell mondanunk, hogy olyan, mint az ármaximálás. Talán ép azért, mert nálunk is divatos volt, nem régiben, érdemes lesz nekünk megvizsgálni, hogy mikép csinálták ezt eleink 400 esztendővel ezelőtt?

A limitáció minden egyes mesterségről külön intézkedik. Az egyes mesterek munkájáról szóló rendelkezés azzal kezdik, hogy rossz anyagot ne dolgozzanak fel. Azután néha megállapítja azt is, hogy nyers anyag ára milyen legyen, majd rátér arra, hogy az egyes cikkek árai milyenek legyenek. Minden közhasználati cikknek, melynek anyaga is közönséges, meghatározza

az árát. A finomabb anyagból készült eszközök árúcikkek árának megállapitását a felekre bizza. Azután a lelkükre kötik a mestereknek, hogy jó munkát csináljanak; a kádároknak pedig még azt is, hogy igaz mértékre dolgozzanak. Érdekes feladat volna, bár nekem most túlságosan nem vág bele a munkakörömbe, hogy ezen limitáció alapján megállapitsuk, hogy milyen volt a Báthoryak korának pénzértéke? Egy ilyen limitáció például a szabókról azt mondja: "Legelőször is az szabó mesterek erre gondoljanak, hogy rotatt /rothadt/ és senyvedt posztóból ruhát ne csináljanak. Öreg felső ruhától kit haczokának neveznek, vegyenek d.4o. Kéczer dolmántól karasiatol es smattetol d.4o. félszer dolmántól d.2o. Karasia és lőremberge nadrágtól d.16. Gránátból és sájából csináltért d. 2o. Asszony ember szoknyájától hosszu lőrombergból és baraszlaiból csináltól d.24. Az ki jobb posztóból akar csináltatni, az, az szabókkal alkudjék. Egy örög fejér szürt d.6o. feketét d.45. szürkét d.38." Ehez hasonló a többi is.[304.)]

A másik törvény, amelyet a fent emlitett törvénycikk megrősített, az 1569. évi tordai országgyülés határozata a limitáció ügyében. Ebből kitünik az, hogy városi tisztek nemszivesen engedelmeskedtek a limitációs törvénynyeknek és a felügyeletük alá helyezett lakósságot nem kényszerítettek azok betartására. Ezért aztán az ország gyülés elrendeli, hogy minden megyében, melyben valamely kulcsos város, vagy oppidum jószága fekszik, az ispánok, egyik szolgabiró és egy főnemes ember kiséretében cirkálják meg a városokat. Ha valahol valaki azzal a jogos panasszal áll eléjük, hogy a városban áthágták a limitációt és ez a vád beigazolódik, a birákat minden további nélkül 200 forint birságra itéljék és hajtsák be rajtuk és a beszedett pénzt szolgáltassák be a fejedelmi kincstárba. Ha valamelyik biró ellenkezne, a bizottság a fejedelem udvarába küljde és ott kétszer annyit fognak rajta behajtani. Ugyanezt a módot kell követni a külső városokban és falvakban is. Mint látjuk, igen szigo-

rúan intézkedik a törvény a kötelességüket nem teljesítő városi tisztek ellen.[305.)]

Azokra az iparosokra nézve pedig, akik a limitáció rendelkezéseivel nincsenek megelégedve és az efelett való felháborodásukban nem tartanának kellő anyagot maguknál, amiből dolgozniok kellene /például: a kovácsok vasat, patkószeget/ úgy intézkedik, hogy az ilyen mesterembernek minden vagyonát foglalják le a király részére és őt magát űzzék ki a faluból szégyenszemre.

Ez a törvény, mint fentebb láttuk megtiltotta, hogy az országból bőrt kivigyenek. Ha valakit a csempészésen rajtafogtak, az, aki megfogta, minden perpatvar nélkül elvehette tőle a tiltott árút és mindent, ami vele volt. Nagyon szigorú intézkedések voltak ezek. Egyik napról a másikra a limitációhoz alkalmazkodni nem is lehet. Hiszen az anyagot a legtöbb mester előre beszerezte. Tudta és méltányolta ezt az országgyülés is és azért bizonyos határnapot enged "amely szőcs, timár és varga" - mondja - "ez limitáci-

ók felett drágán vötték volna az bőröket, Szent Márton napjáig eladhassa oda, ahova akarja, annakutána minden ember tartsa magát a limitációhoz."[306.)]

A következő év májusában, Tordára összegyült országgyülés ismét intézkedik a limitáció betartásáról. Azt rendeli, hogy a városok vezetői, a polgármesterek, birák és tanácsok úgy vigyázzanak, nehogy valamit megdrágítsanak a mesteremberek, hanem inkább mérsékeljék az árakat ha lehet, mert ha drágaság következik be, a fejedelemnek az országgyal együtt, gondja lesz reájuk.[307.)]

Az 1573.évi, májusi tordai országgyülés intézkedik utoljára Báthory István alatt a limitáció ügyében. Hangja az eddigiek között a legerősebb. Panaszkodik, hogy bár nagy bőség van az országban, az Uristen kegyelmesen megáldott mindent, az árús népek mégis inkább felemelik, mintsem leengedik az árakat. Ennek okát leginkább abban látják az rendek, hogy a városi hatóságok szemet húnynak ezen dolgok e-

lőtt és engedik, hogy a szemük előtt zsarolják meg az árúsok a közönséget. Szigorúan utasítja a városi hatóságokat a gyülés, hogy ennek az istentelenségnek véget vessenek, mert különben a következő országgyülésen megpróbálják gyökeresen kiirtani ezeket a visszaéléseket, amilyenek egy más keresztény államban sincsenek. A nemeseket pedig felszólítja, hogy ha ilyen visszaélésekről tudomást szereznek, panaszolják be városi tiszttartóknak. Ha ezek nem orvosolják a szenvedett sérelmet, akkor tegyenek jelentést a következő országgyülésnek. Ott majd elintézik az ügyet.[308.] Hogy ez az ügy miként végződött, nem tudjuk. Nem találunk felőle más végzéseket. Azt hiszen azonban, hogy csak Kristóf fejedelemsége idején nyert az ügy befejezést.

X.

Biráskodás, erkölcsi jellemzés.

"Mivel hogy az ország nem kevésbé biratik a törvények erejével, mint fegyverrel", ép ezért valamely kor művelődés-történeti képének a biráskodás ismertetése az egyik legfontosabb és legérdekesebb része.

"a biráskodás módját kivánjuk megismerni, azt hiszem akkor járunk el leghelyesebben, ha a legalsóbb fokon kezdjük meg az ismertetést és innen haladunk fokozatosan felfelé.

A nemesek jobbágyainak perében, ha az illető jobbágy alperes, a földesura mond első fokon itéletet.

Ebben az esetben a felperes kérésére a földesur köteles egy meghatározott napon, a szolgabiró jelenlétében, itéletet mondani a perben. Ha valamelyik fél az itélettel nincs megelégedve, a megyeszékhez fellebbezheti az ügyet. A szolgabiró az utánjárásért a felperes által fizetett 12 pénz ellenében köteles

309./

kiadni a transmissiós levelet.

A székelyek közötti perekben annak a széknek a törvényszéke illetékes, melyben az alperes lakik. Az 1562.-i segesvári országgyülés határozata értelmében emelkedett ezeknek a törvényszékeknek a jelentősége. Ugyanis ez az országgyülés elrendelte, hogy miután úgy értesült, hogy a pereknek egyik székről a másik székre való vitele sok költséggel, gonddal, fáradsággal jár és végül mégis kénytelen az illető szegény ember reménye vesztetten veszni hagyni a pert, ~~hogy~~ azok a székelyek, akik nincsenek a széken hozott ítélettel megelégedve, a székely-szék átugrásával egyenesen a fejdelem elé terjesszék a király-birák és hadnagyok utján a pert. Mégpedig nem mint eddigelé követek utján, szóbelileg, hanem, a pontos tényállást foglalják irásba a tisztek és úgy terjesszék a fejedelem elébe. Ugyanis az eddig követett követ-küldési módszer a követek feledékenysége miatt nem vált be. A transmissiós levelek megirására minden széken egy esküdt notáriusnak kell

lennie , akinek a fizetését a peres felek fedezték vagy abból az összegből, melyet a követnek kellett volna fizessenek, vagy tetszés szerint egyebünnen. 310./

Mivel pedig úgy látják a rendek, hogy békesség igazságos törvénykezés nélkül nem tarthatóz fenn, elrendelik, hogy a királybirák minden széken 15 naponkint egyszer "széket üljenek és itélkezzenek."

Elrendelik, hogy a királybirák által vezetett törvényszéken minden széknek 12 főember legyen a tagja, akiket a jámbor és istenfélő főurak és grófok közűl kell kiválasztani. Ezeknek meg kell esküdniök, hogy részrehajlás és szeszély nélkül fognak a szegény népnek igazságot szolgáltatni. A biráskodás idején vagy mindakét, vagy legalább is az egyik királybirónak jelen kell lennie, hogy felügyeljen az itélkezés lefolyására. 311./

A szászok ügyében első fokon a szék-biró és a tanácsa mond itéletet, aki kö-

teles 12 pénz ellenében ép úgy, mint a szolgabiró a jobbágyok perében, fellebbezés esetén kiadni a transmissiós levelet.

312./

A nemesek perében első fórum a megye.

313./

Ma már nincs a megyének a biráskodásban szerepe, de régebben birói fórum is volt a megye széke. Sőt, a megye tisztjeinek is elég tág-körű birákodási köre volt. A megyei ispán, mint láttuk a viceispán és szolgabirák kiséretében bünösök után cirkál a megyében. Ha valakit bevádolnak előtte, akkor azt, ha a bünös jobbágy, elfogathatja és megvizsgálva az ügyet a megyeszéken, melynek minden nemes ember tagja volt és köteles volt megjelenni, statáriális itéletet hozhattak felette. Ha nemes ember volt az illető, akit kiadtak, akkor az 1570.évi januárius havi országgyülés határozata értelmében, melyet az 1571.évi november havi országgyülés megerősített: a következőképen kellett eljárnia veleszemben:

Az ispánok meg kellett idézzék a bünöst a vármegye törvényszéke elébe és ott ez szabadon védekezhetett a váddal szemben. Ha megtudta magát védeni, jó; ha nem ,úgy elitelték a„törvény értelmében. Ha az elitélt az itéletbe nem nyugodott bele, és a fejedelemre appellált, akkor jelentsék be ezt a fellebbezést a fejedelemnek, irják meg neki azt az itéletet, melyet ők hoztak a megindokolással és terjesszék eléje. Amig az appellácio ügye eldől, az elitélt nemes ember maradjon fogva a megyeház tömlöcében. Amiután a fejedelem kimondotta az ügyben az itéletet, az ő parancsát a megyé tisztjeinek haladéktalanúl exequálni kellett.

Az ispánok nak a kiadott szegény emberek felett hozott itélete pénz büntetés, verés és halál egyaránt lehetett. Ezeket az itéletek kimondás után rögtön végre lehettett hajtani.

A nemes ember perében legtöbbször csak pénzbüntetést mondhatott ki végleges ek. Igy például, azt aki nem teljesíti az or-

országgyülés által megszavazott katona állitási ~~/////~~ kötelezettségét és a mustrára nem állitja ki a megfelelő számú katonát, elsőízben 10 girára büntetheti az ispán, ha másodszor is elmarad: 20 girát kell fizetnie; végűl: ha harmadszor sem teljesíti a megszabott kötelezettségeket, az ispán lefoglalhatja a birtokának azon részét, melyről nem állította a megfelelő számu katonát. 315/

Vagy például az 1571.évi november havi országgyülés rendelkezései értelmében, joga volt a kötelességét nem teljesitő városbirától 2.000 forintot birságképen behajtani az országgyülés által kiküldött vármegyei bizottságnak. 316./

Nem mindan időben itéltek a ~~t~~ törvényszékek minden nemzet ügyében. Minden nemzetnek meg volt – a szászok kivételével – a maga két meghatározott terminusa, melyen elővettek ügyeiket. Igy keletkeztek az úgynevezett oktávás törvényszékek.

Az 1571.évi november havi országgyülési határozat határozza meg Báthory fe-

jedelemsége idején az egyes nemzetek terminusait.

Ez szerint a nemességnek első terminusa kezdődik a Reminiscere vasárnapot követő hétfőn és tart Virágvasárnapig. A második terminusa kezdődik Szent Lukács napján és tart 30 napig, "vasárnap nélkül".

A székelyek terminusa Vizkeresztnyolcadán kezdődik és szinten 30 napig tart a négy vasárnap,kivételével. A más-sik terminusuk junius elsején kezdődik és tart szintén 30 napig.

A magyarországi urak első terminusa Szent György naptól kezdve 25 napig folyik, a vasárnapok nélkül. A másik december elsejétől kezdve az előbb említett módon, szinten 25 napig tart. 517./

Ugyanezen törvénycikk intézkedik arról is, hogy erdélyi nemesek transmissióit csak az ő terminusaikon kell megitélni.

A magyarországi urakét és paraszt népét ép úgy, mint a székelyvásárhelyi és több mező városbeli, váradi és debreceni trans-

missiókat meg kell itélni minden terminuson.

Ugyancsak minden terminuson meg kell itélni úgy a magyarországi, mint az erdélyi nemességnek a peret: "ratione inuasionis dominorum nobilium, sine iusta causa occupationis possessionum et pertinentiarum earundem, detentionis nobilium sine iusta causa, ki urunk halála után történt volna, verberationis, vulnerationis et interemptionis Nobilium ....."

Végül elrendeli, hogy mindeféle pert János Lajos király halálától kezdve kivétel nélkül megitéltessen és ezeket az itéleteket minden személyi válogatás nélkül hajtassa végig a fejedelem. 318./

A szászoknak, kiknek nincs külön terminusuk, az 1572. évi május havi országgyülés szerint a gyülések alatt kell megitélni a pereit. 319./

A legfelsőbb fórum minden perben a fejedelmi tábla volt, ahol az itélő mester és az asszesszorok itelték meg az ország lakó-

sainak a pereit. Arra nézve, hogy az egyes nemzetek appellációját csak az ő terminusain ítéltessék meg, vagy erre való tekintet nélkül minden időben, változott a rendek véleménye. Az 1575.évi december havi országgyülés úgy rendelte el, hogy a fejedelem személyére vetett appellációkat: minden nemzetnek a saját terminusán lássák meg, a gyüléseken continue minden nemzetség appellációját meglássa önagysága"[320.]

Az 1576.évi januáriusi országgyülés megerősíti ezt a rendelkezést, és kéri a fejedelmet, hogy a nemesség appellációját ne csak a saját terminusán lássa meg a fejedelem, hanem a gyüléseken is ép úgy a magyarországi urakét és a szászságét.[321.]

Az 1574.évi december havi országgyülés az országban dúló döghalál miatt elhalasztja a székelyek terminusát és ezzel együtt a többi nemzetet is a fejedelemre bizza, hogy megtartsák-e vagy nem az ő törvénykezési idejöket? Kéri, hogy aszerint, amint azt tapasztalja,

hogy múlik, vagy erősödik a veszély, értesítse a vármegyéket, hogy meg lesz-e tartva a törvénykezés vagy nem?. Ha nem akarja az előbbi határozatok alapján meghatározott időben megtartani a törvénykezést, akkor akkorra tűzze ki, amikor már elmúlott a veszély.

Az erdelyi tábla törvénykezési helye, mint épen ez a törvénycikk mutatja: Gyulafehérvár, a fejedelmi székhely volt. Azonban ez a hely drága volt és kicsiny. A járvány szempontjából is vszélyes, és ezefelűl "élés dol-gában is szükhelynek ismerik a rendek", Kérik tehát a fejedelmet, hogy más előnyösebb helyet jelőljön ki nekik, hogy megtarthassák a törvénykezést. 322./

A tábla tagjait a fejedelem nevezi ki.

Az 1574.évben arra való tekintettel, hogy döghalál miatt több táblabiró pusztult el, kéri az országgyülés a fejedelmet, hogy pótolja helyüket a rendek közűl törvénytudó

emberekkel, „nehogy a törvényszolgáltatás ez miatt fennakadást szenvedjem." Bár abban szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Békés Gáspár perében hozott ítéletben megtaláljuk az összes táblabirák neveit, mégsem soroljuk fel őket itt névszerint, mert nem volna érdekes. Különben is azokkal, akik nagyobb jelentőségűek, már foglalkoztunk a társadalom ismertetése közben, a többiek neveit megtalálhatjuk magában az ítéletben. 323.

Ezek után megvizsgálhatjuk, hogy mi is volt a tábla kötelessége. Először is ez mondott ítéletet a megyék, a székely székek és a szebeni szász negygyülés által hozzá fellebbezett ügyekben. Az ítéletet a fejedelem nevében hozza, s az ő pecsétjével erősíti meg. A meghalt fejedelem halálát követő időben, ami egyáltalában nem csodálatos dolog, az igazságszolgáltatásban is nagy zavarok állottak be. Az 1571. évi kolozsvári országgyülés három törvénycikke is intézkedik a haláleset miatt félbeszakadt és azóta nem folytatott ügyekben. A25. törvénycikk

arról rendelkezik, hogy a székelyeknek azon pereiben, melyek a múlt terminusban János Zsigmond halála után még nem hoztak itéletet egyrészt azért, mert az illető peresek táblájáról bizonyitásra bocsátták, vagy pedig az itélőmesterek valamely más okból nem irták volna meg az itéletet, vagy ha megirták is, de nem pecsételtek le, újra megvizsgálják az ügyet, erósitsék meg az iteletet s aztán engedjék meg, miután megpecsételték az itéletet, végrehajtani azt. 324./

A 35. törvénycikk azt rendeli el, hogy János Zsigmond fejedelemsége alatt hozott itéleteket mindenkor felújíthassák és exequáltathassák a táblán a peresek.

A 4o. törvénycikk értelmében azokat az itéleteket, melyket a múlt terminus óta nem adtak ki a magyarországi és erdélyi nemeseknek az itélőmesterek ,adják ki a fejedelem pecsétje alatt. 326./

A törvényszolgáltatás módjáról a következőket kell megállapitanom:

A táblán rendesen az első fokú törvényszékek transmissiós levelek alapján inditják meg a pereket. A director causarum törvénybe hivja az alperest. Ez betegség, vagy igen fontos ügyek intézése miatt inhibitioval /a perfolyás megakadályozásával/élhet. Ha pedig a fejedelem udvarában van és tábla előtt személyesen, vagy prókátora utján megjelenhetne, és mégsem jelenik meg, peresét tehát csak fárasztani akarja, nem szabad a táblának az ilyen embernek inhibitiot adnia. Ha valahogy mégis tudott volna inhibitiot szerezni, és élt volna ezzel peresével szemben, ne legyen ennek semmi eredménye /patvarba maradjon/. 327./ A per folyama alatt minden peres háromszor tilthatja le az itéletet. A visszaélések elkerülése végett úgy intézkednek a rendek, hogy annak az embernek, „kinek pere az terminus végén discussioval szakadt meg", a három prohibitával a következő terminuson is élhet. Viszont az olyan peres, aki a terminus utolsó napján élt a prohibitával, tehát nyilvánvalóan csak azt akarta megakadályozni, hogy

ezen a terminuson hozza-nak az ügyében itéletet, a következő terminuson már nem élhetett minden a három prohibitával. Az első terminuson alkalmazott prohibitait is beleszámitották. 328./

Ha a peresek úgy kivánják, a tábla elrendelheti az ügyben a bizonyitást, és ebben esetben legtöbbször már csak a következő terminuson mondanak itéletet. 329./

Az 1571.évi november havi 42.törvénycikk szerint: "....tetszik ez is, hogy az alperes az felperes hivatalát az első terminuson mind az felperes felelete előtt és utána is, mikor már az itélő mester felolvasta volna az hivatalt, ha megtapasztalja az itélőmester, hogy valami vétek lőtt az hivatalba....." valakinek a hibájából, akinek a kezén átment az akta és a felperes úgy kivánja, hogy kiigazítsák, intézkednie kell a táblának, hogy a kiigazítás még ugyanazon a terminuson megtörténhessen, mert ~~különben~~ nem lehet a következő terminuson befejezni a javítást. Ekkor már a törvényes uton prokátor hivás-

sal azonmódon tartassék törvénykezés, amilyennel
330./
a törvény kivánja.

Amint láthatjuk, a legtöbb ügyben joga volt a pereseknek arra, hogy magukat prókátorokkal képviseltessék, ha nem volt módjuk, hogy saját maguk jelenhessenek meg a törvényszék előtt, de ha maga is az udvarban tartózkodott, s amellett a pert mégis prókátor által folytatta, megfosztották attól a jogától, hogy inhibitioval éljen, mert az országgyülés nyilvánvaló huzavonát
331./
látott ebben.

A fellebbezett ügyeken kivűl még más ügyek is tartoztak a tábla elé., Igy látjuk, hogy a rendek, többizben elrendelték, /a/ hogy bizonyos bünök elkövetőit a director causarum a fejedelem udvarába hivja és ott elitéljék. Igy , hogy néhány példát megemlitsek, az 1571.évi kolozsvári országgyülés elrendeli, hogy aki a fejedelem elől a dézsmát jogtalanul befedezi, a director causarum az udvarba hivja és 200 forintra büntesse. Azt pedig, aki más dézsmáját veszi el,

332./

szintén így büntesse.

Az executio ügyében az 1576. évi január havi országgyülés intézkedik. Elrendeli, hogy a biharmegyei executiokat, melyeket hely szinén nagy bizottságnak nem túlságosan tanácsos a török betörések miatt, végeznie az egyik alispán egy szolgabiróval és egy notáriussal intézzék el a helyszinén. Ha ezek sem mehetnek ki, olyan veszedelmes a hely, akkor birót 3 esküdttel Váradra idézzék meg; ha birtok perről van szó akkor a szomszédos paraszt népeket is be kell idézniök és itt tartassék meg az executio "instatutio".

333./

Hátra van még a generális országgyülés birói hatáskörének ismertetése. Ez a felségsértési, hűtlenségi perekben mondja ki az itéletet.

334./

A hűtlenségi perek lefolyása igy történt:

Ha valaki ellen felmerült az a vád, hogy a fejedelem és az ország romlásán dolgozik, akkor azt a fejedelem egy hivatallal mely expositioval kelljen, egy rövid gyülésre

hivattasson személy szerint, nem pedig prókátor által" és ha itt megjelenve kitudja magát menteni a vád alól, akkor jó; ha nem, úgy örök hűtlenség bünén pronunciáltassék. Az országgyülés kéri a fejedelmet, hogy az itélet kimondása után se salvus conductust, sem új itéletet ne engedjen. Azt se engedje meg, hogy birtoka lefoglalása alkalmával inhibitióval, repulsióval éljen.

Azokat a vétkezseket pedig, akiknek sem Erdélyben sem a Partiumban nincsen birtokuk, és mégis beleártják magukat az ország ügyeibe: a fejedelem mindenütt kerestesse és ha sikerül elfogni őket, a törvényes eljárást indítsa meg ellene. Az erdélyi birtokosoknak az ezzel szemben az előnyük, hogy szabadlábon védekezhettek a váddal szemben. 335./

Miután azonban ilyen időben az oktalan vádaskodás nagy veszedelmet rejt magában a vádlottra nézve, elrendeli azt is országgyülés, hogy aki mást bevádol azzal, hogy hűtlen, és ezt nem tudja rábizonyitani a törvényszék előtt,

ugyanazzal a büntetéssel sújtsák az oktalan vádaskodót, mint amilyennek a vádlott bűnhődött volna, ha vád beigazolódik. Ez a hires talio elve, melynek alkalmazása nagyon hasznos minden zavaros
336./
időben.

A hűtlenségi perekkel kapcsolatban kell megemlitenem, hogy Békés Gáspár pártja kitalálta azt a nagyszerű ürügyet, hogy nem lehet a fejedelem és országgyülés vádló és biró egyszemélyben. Kérik, hogy más külföldi biróságot állítsanak fel ügyükben. Ez természetesen nem történhetett meg. Hiszen ha ez az álláspont helyes volna, akkor sohasem lehetne felségsértés és hazaárulási perben itéletet mondani.

Az utolsó szó minden nagyobb perben a fejedelmet illette meg. Ő erősítette meg az itéletet, ugyancsak ő adott kegyelmet. Ez a legnagyobb és legszebb joga. Minden perben joga volt megváltoztatni az itéletet és kegyelmet adni az elitéltnek, még az országgyülés által
337./
elítélt összeesküvőknek is.

Ezt a jogát részben megcsorbítja az országgyülés azzal, hogy elrendeli; az égetők, étetők orgazdák és felelők sohase részesüljenek kegyelemben. Az utóbbiaknak csak egyszer adnak a rendek kegyelmet. Néha viszont maguk a rendek kérik a fejedelmet, hogy ártatlan árvákkal és özvegyekkel szemben gyakoroljon kegyelmet. 338./

Az ő itélete után executióra bocsáttatnak a perek.

Ha figyelembe veszszük, hogy az egyes nemzeteknél más volt a törvénykezési eljárás, természetesnek fogjuk tartani, hogy sok torzsalkodás származott abból, hogy különböző erdélyi nemzetek fiai között felmerült perben melyik nemzet birósága az illetékes. Igy az országgyülés Báthory uralkodása elején intézkedett a nemesek és szászok között lévő perek lefolyására nézve. Ennek az intézkedésnek az ismertétése az előbbieknek megismétlése volna, hiszen csak két olyan részlete van, melyet eddig nem emlitettünk meg; pedig méltó a kiemelésre. Az egyik, az, hogy minden ilyen perben az alperes birósága illetékes,

a másik az, hogy az itéletek ellen mind a két fél appellálhat a fejedelemre.

Ami a kor erkölcsi életét illeti, láttuk már a közigazgatás ismertetése közben, hogy Báthory István korának milyen zavaros, bizonytalan volt az élete. Ezen csodálkoznunk nem lehet, hiszen e kor volt Erdély egyik legfontosabb átmeneti korszaka ezeresztendős életében a ~~k~~ későbbi korok fényének, hatalmának gyökere ide vezethető vissza. A törvények tanulmánya közben sok bünt, vétket, szennyet találunk a korszak életében. De ezeknek az adatoknak alapján a tanulmányozott korszak erkölcsi élete felett pálcát törni nem lehet. Először is azért, mert a törvényhozás legtöbbször csak a vétkeket említi meg, az erényeket igen ritkán. Másodszor az, hogy bünök elkövetőivel szemben szigorúan lép fel, bizonyítja, hogy milyen tisztességes volt a kor szelleme. Önkénytelenül védekezett mindennel szemben, ami az ország életet beszennyezte.

+

+ +

Erdély történetének egyik legérdekesebb korszaka volt, melyet az előbbiekben ismertetni próbáltunk. Tele volt búval, bajjal, reménnyel és keserűséggel. De a nemzet tiszta ügye végűl győzedelmeskedett benne és sikerűlt Báthory Istvánnak, hogy Erdély későbbi fényes jövőjének alapját megvesse. Országa függetlenségét biztositja és ezáltal, mint a későbbi történetünkből kitünik, Magyarország nemzeti életét, alkotmányát biztositja.

Erdély magyar történelmi szereplése meg nem fejeződött be. Nagy, szép jövő vár erre az istenáldotta kicsiny földre.

Adja Isten, hogy úgy legyen!

Az idézett forrásmunkák és olvasmányok:

I. Erdélyi Országgyülési Emlékek. Szerkeszti Szilágyi Sándor. II-III.kötet.
/: Idézetben: EOE.II. vagy III. :/

II. Dr.Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. 1541-1711.
/: Idézetben: Lukinich im. :/

III. Dr.Biró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre.
/: Idézetben: Fejedelem. :/

IV. Dr.Biró Vencel: Erdély követei a Portán.
/: Idézetben: Követek. :/

V. Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel a müvelődésre. I.kötet.
/: Idézetben: SzET.I. :/

Hát az újabb irodalom s a monographiák, életrajzok: Báthory István, Békes Gáspár, Kovacsóczy stb. életrajzai, A székelyek története stb. stb.

Szádeczky L.

Kinyomatásnál nem mekőzhetők a teljesség végett

J E G Y Z E T E K :

1. EOE II.458.
2. Lukinich im. 132-33
3. EOE II.402.
4. EOE. II.458.
5. EOE. II.478.
6. EOE. II.480.
7. EOE.II.484.
8. EOE. II.491.
9. EOE. II.479.
10. EOE. II.428.
11. EOE.II.489.
12. EOE. II.481.
13. EOE.II.414.
14. EOE. II.438.
15. EOE.II.421.
16. EOE. II.421.
17. EOE. II.428.
18. EOE. II.428.
19. EOE. II.428-29
20. EOE. II.433-6
21. EOE.II.437
22. EOE. II.483
23. EOE.II.490.
24. EOE. II.491.
25. EOE.II.460.
26. EOE. II.460.
27. EOE.II.413.
28. EOE. II.420.
29. EOE.II.516.
30. EOE. II.565.
31. Lukinich im.134-6.
32. Fejedelem 19.
33. EOE.II.492.
34. EOE. II.472.
35. EOE.II.203.
36. EOE.II. 469.
37. EOE.II.398.
38. EOE.II. 481-2
39. EOE.II.271.
40. Lukinich im. 130.
41. EOE.II.391.
42. EOE. II.283.
43. EOE.II.283.
44. EOE. II.385,396.
45. EOE.II.385.
46. EOE. II.478.
47. EOE.II.403.
48. EOE. II.394-5.
49. EOE.II.452.
50. EOE. II.394.
51. EOE.II.395.
52. EOE. II.397-8.
53. EOE.II.452.
54. EOE. II.399.
55. EOE.II.525.
56. EOE. II 455-11.
57. EOE.II.458.
58. EOE. II.488.
59. EOE.II.521.
60. EOE. II.429.
61. EOE.II.397.
62. EOE. II.452.
63. EOE.II.428.
64. EOE. II.460.
65. EOE.II.467.
66. EOE. II.467.
67. EOE.II.467-8.
68. EOE. II.467.
69. EOE.II.468.
70. EOE. II.468.
71. EOE.II.429.
72. EOE III 11.
73. EOE.II.432.
74. SSET. I.396.
75. EOE.II.432.
76. EOE. II.432.

77. EOE.II.426.
78. EOE.II.436.
79. EOE.II.538.
80. EOE.II.443.
80/a. EOE.II.444.
81. EOE.II.460.
82. EOE.II.399.
83. EOE.II.459.
84. EOE.II.466-67.
85. EOE.II.407.
86. EOE.II.497,505.
87. EOE.II.469.
87/a. EOE.II.483.
88. EOE.II.505.
89. EOE.II.500.
90. EOE.II.459.
91. EOE.II.484-5.
92. EOE.II.500.
93. EOE.II.460.
94. EOE.II.504.
95. EOE.II.480.
96. EOE.II.541.
97. Fejedelem 16-32.
98. EOE.II.550.
99. EOE. II.546.
100. EOE.II.499-500.
101. EOE.II.499.
102. EOE.II.530.
103. EOE.II.498-9
104. EOE.II.203.
105. EOE II. 203
106. EOE.II.474.
107. EOE.II.551.
108. EOE.II.572.
109. EOE.II.501.
110. EOE.II.502.
111. EOE.II.562.
112. EOE.II.563.
113. EOE.II.563.
114. EOE.II.549.
115, EOE.II.529.
116. EOE.II.480.
117. EOE.II.424.
118. EOE.II.575.
119. EOE.III.7.
120. EOE.III.9.
121. EOE.III.7.
122. Apr.Const.PI.T.I.art.III.
123. EOE.II.504.
124. EOE.II.506.
125. EOE.II.541.
126. EOE.II.549.
127. EOE.II.562.
128. EOE.II.577.
129. EOE.II.534.
130. EOE.II.527-8.
131. EOE.II.540.
132. EOE.II.326.
132/a EOE.II.507.
133. EOE.II.341.
134. EOE.II.533.
135. EOE.II.379.
136. EOE II. 379.
137. EOE.II.365.
138. EOE.II.505
139. EOE.II.555.
140. EOE.II.203.
141. EOE.II.378.
142. EOE.II.491.
143. EOE.II.520.
144. EOE.II.515-6.
145. EOE II.521.
146. EOE.II.506.
147. EOE:II.313.
148. EOE.II.564-7.
149. EOE.II.498.
150. EOE.II.562.
151. EOE.II.459.
152. EOE.II.458/59
153. EOE.II.469.
154. EOE.II.483.
155. EOE.II.490.
156. EOE.II.203.
157. EOE.II.203
158. EOE.II.203
159. EoE.II.203.

160.EOE.II.207.
161.EOE.II.204.
162.EOE.II.204.
163.EOE.II.204.
164.EOE.II.207-8.
165.EOE.II.475.
166.EOE.II.475.
167.EOE.II.203.
168.EOE.II.503.
169.EOE.II.505.
170.EOE.II.419
171.EOE.II.476.
172.EOE.II.365.
173.EOE.II.499.
174.EOE.II.530-1.
175.EOE.II.530.
176.EOE.II.530.
177.EOE.II.550.
178.EOE.II.262.
179.EOE.II.335.
180.EOE.II.575.
181.EOE.II.484
182.EOE.II.399.
183.EOE.II.518.
184.EOE.II.474.
185.EOE.II.551
186.EOE.II.554.
187.EOE.II.204.
188.EOE.II.474.
189.EOE.II.475.
190.EOE.II.378.
191.EOE.II.562.
192.EOE.II.501.
193.EOE.II.501.
194.EOE.II.501.
195.EOE.II.501.
196.EOE.II.502.
197.EOE.II.502.
198.EOE.II.529.
199.EOE.II.534.
200.EOE.II.552.
201.EOE.II.555
202.EOE.II.555.
203.EOE.II.555.
204.EOE.II.562.
205.EOE.II.562.
206.EOE.II.572.
207.EOE.II.60-61.
208.EOE.II.488.
209.EOE.II.541.
210.EOE.II.561.
211. EOE.II.495.
212.EOE.II.364-65.
213.EOE.II.542.
214.EOE.II.365.
215.EOE.II.475.
216.EOE.II.206.
217.EOE.II.385.
218.EOE.II.206.
219. EOE II. 475
220.EOE.II.208
221.EOE.II.503
222.EOE.II.207.
223.1
224.EOE.II.533.
225.EOE.II.402.
226.EOE.II.548.
227.EOE.II.411.
228.EOE.II.499.
229.EOE.II.452.
230.EOE.II.459-61
231.EOE.II.461-3.
232.EOE.II.405.
233.EOE.II.408.
234.Követek 114-5.
235.EOE.II.424.
236.SzET.I.403.
237.EOE.II.470-1.
238.EOE.II.443.
239.EOE/II.SzET.I.404.
240.EOE.II.448.
241.Lukinich im.134-36.
242.EOEäII.498-9.
243.EOE.II.514.
244.EOE II.519.
245. EOE.II.572.

246. SzET.I.4o4.
247. EOE.II.53o.
248. EOE.II.44o.
249. EOE.II.55o.
25o. SzET.I.397.
251. EOE.II.535-6
252. EOE.II.448.
253. EOE.II.57o.
254. EOE.II.556.
255. EOE.II.571.
256. EOE.II.48o.
257. EOE.II.553.
258. EOE.II.367.
259. EOE.II.554.
26o. EOE.II.571.
261. EOE.II.5o4.
262. EOE.II.552.
263. EOE.II.556.
264. EOE.II.548.
265. EOE.II.559-56o.
266. EOE.II.56o.
267. EOE.II.56o.
268. EOE.II.57o-1.
269. EOE.II.57o.
27o. EOE.II.262.
271. EOE.II.575.
272. Eejedelem 64.
273. EOE.II.47o-1.
274. EOE.II.471-85.
275. EOE.II.562.
276. EOE.II.474.
277. EOE.II.467.
278. EOE.II. 467.
279. EOE.II.576.
28o. Fejedelem 7o.
281. EOE.II.498.
282. EOE.II.352.
283. EOE.II.6o.
284. EOE.II.91-92.
285. EOE.II.498.
286. EOE.II.499.
287. EOE.II.498.
288. EOE.II.533.
289. EOE.II.5o5.
29o. EOE.II.534.
291. EOE.II.542.
292. EOE.II.552.
293. EOE.II.562.
294. EOE.II.497.
295. EOE.II.91.
296. Fejedelem 7o.
297. EOE.II.572.
298. EOE.II.365.
299. EOE.II.5o5.
3oo. EOE.II.475.
3o1. EOE.II. 5o4.
3o2. EOE.II.5o3.
3o3. EOE.II.364-5.
3o4. EOE.III.38o-4.
3o5. EOE.II.364-5.
3o6. EOE.II.365.
3o7. EOE.II.529.
3o8. EOE.II.541-2.
3o9. EOE.II.313.
31o. EOE.II.2o4-5.
311. EOE.II.2o4.
312. EOE.II.313.
313. EOE.II.313.
314. EOE.II.5o1.
315. EOE.II.56o.
316. EOE.II.364-5.
317. EOE.II.496-7.
318. EOE.II.496-7.
319. EOE.II.53o.
32o. EOE.II.572.
321. EOE.II.576.
322. EOE.II.554.
323. EOE.II.528.
324. EOE.II.5o3.
325. EOE.II.5o5.

326.EOE.II.506.
327.EOE.II.507.
328.EOE.II.506.
329.EOE.II.503.
330.EOE.II.507.
331.EOE.II.507.
332.EOE.II.498.
333.EOE.II.577.
334.EOE.II.562.
335.EOE.II.544.
336.EOE.II.562.
337.EOE.II.563.
338.EOE.II.562.